

Razvoj pisma, knjige i knjižnica od početaka pismenosti do izuma tiska

Mijatović, Marta

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:484919>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Marta Mijatović

**Razvoj pisma, knjige i knjižnica od početaka pismenosti
do izuma tiska**

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2016.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za kroatistiku

Marta Mijatović

Matični broj: 19770

**Razvoj pisma, knjige i knjižnica od početaka pismenosti do
izuma tiska**

(DIPLOMSKI RAD)

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost- smjer knjižničarstvo

Mentor: dr.sc. Aleksandra Horvat

Rijeka, 25. siječnja 2016.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Pismo	4
3. Prve knjige i knjižnice	7
4. Razvoj pisma i informacijske kulture starog svijeta	7
4.1. Klinasto pismo i knjižnice u Mezopotamiji	9
4.1.1. Asurbanipalova knjižnica	10
4.2. Egipatsko pismo i razvoj knjige	12
5. Daleki istok	17
5.1. Indija	18
5.1.1. Indijsko pismo i književnost	19
5.1.2. Knjižnice drevne Indije	21
5.2. Drevna Kina	22
5.3. Mitska svijest i mitski jezik starog svijeta	24
6. Grčko- rimski svijet	25
6.1. Pojava glasovnog pisma	26
6.1.1. Grčki alfabet	27
6.1.2. Latinsko pismo	30
6.2. Knjiga i knjižnice u antičkoj Grčkoj	30
6.2.1. Knjižnica u Aleksandriji	31
6.2.2. Knjižnica u Pergamu	34
6.3. Knjižnice Rimskog Carstva	35
6.3.1. Javne knjižnice u Rimu	36
6.4. Oblici knjige u antici	37
7. Europsko srednjovjekovlje	41
7.1. Sudbina knjige i pismenosti	42
7.2. Srednjovjekovne prepisivačke radionice- skriptoriji	44
7.3. Razvoj srednjovjekovnih knjižnica	46

8. Humanizam i renesansa	53
8.1. Tiskarska revolucija	56
8.1.1. Tipografska obilježja	58
8.2. Tiskarstvo u Veneciji	60
9. Zaključak	63
Sažetak	65
Literatura	66

1. Uvod

Kada razmišljamo o razdobljima ljudske povijesti prije pronalaska pisma nameće se misao da su to bila neka sasvim drugačija vremena, sa sasvim drugačijom ljudskom svijesću. Tako se razmjena iskustava, informacija, ideja i slično odvijala današnjem čovjeku na potpuno stranom nivou čije će nam se funkcioniranje u našem vremenskom odmaku činiti kao neki misterij, odnosno zagonetka. Rijetko kada razmišljamo o tome da je usmeni vid komunikacije daleko stariji od onoga pisanim putem, a sve do danas je bio i njezin najuvreženiji vid. Tisućljećima su se sveukupno ljudsko znanje i civilizacijska tekovina prenosili usmenim putem, a odgovor na pitanje kako je to sve bilo izvedivo, treba upravo potražiti u ljudskoj svijesti i karakteristikama ljudskog sporazumijevanja. Kako bi barem malo objasnili te procese, morat ćemo se dotaknuti nekih osnovnih filozofskih razmatranja. Nama je najvažniji pojam spoznaje koji upravo između ljudskih bića i ostalog živog svijeta čini relevantnu razliku. Samo putem spoznaje čovjek razotkriva istine o samome sebi i ona je ta koja mu je tisućljećima omogućavala različita sredstva i metode. Budući da je spoznaja po definiciji rezultat misaone djelatnosti čovjekove svijesti u poimanju objektivne stvarnosti pomoću vlastitog iskustva, mišljenja i osjećanja, odgovore nam je potrebno pronaći u samom čovjeku. Jedno od najvažnijih sredstava spoznaje jest slika. Naime, kada malo bolje razmislimo, mnogo toga u ljudskoj svijesti vezano je upravo uz sliku. Tako su i zbilja i san rezultat niza slika, ljudska mašta i sjećanje također počivaju na tom istom principu. Slika, prema navedenom, nije vezana samo uz osjetilo vida, ona je zapravo imanentna ljudskoj svijesti i kao takva je naša istinska stvarnost. Sve što čovjek doživljava može se izraziti putem slike, a na nama je da otkrijemo što je od toga iluzija, a što realnost. Prema Platonovom učenju na osjetila kao sredstvo spoznaje čovječanstvo se ne bi trebalo oslanjati. Osjetila su samo put do spoznaje

materijalnoga svijeta koji je za njega tek plod iluzije, odnosno odraz metafizičkog misaonog svijeta ideja. Dakle, kod Platona se spominje duhovni svijet koji je vječan i spoznatljiv putem uma. Te ideje Platon naziva praslikama. Tako unatoč velikom broju životinja sva ta pojedinačna bića nazivamo i spoznajemo životinjama. Ta činjenica nam dozvoljava da zaključimo kako postoji jedna zajednička praslika životinje koja je zajednička svim životinjama i određuje formu njihova bića. Prema navedenom, spoznajna djelatnost čovjeka trebala bi biti usmjerena prema misaonom ili nematerijalnom svijetu koji se odnosi na sve spoznatljivo putem uma.¹ To je ono što npr. otkriva znanost koja traži opće u pojedinačnom, a što je neposredno dostupno umu. Slično Platonovom pogledu na svijet, Ferdinand de Saussure, otac moderne lingvistike, promatrao je jezik. On je jezik doživljavao kao misao organiziranu u foničkoj građi. U tom njegovom sustavu ugrubo sudjeluju dva elementa: ideje / misli i glasovi. Glasovna supstancija nije prema de Saussureu tek kalup čije bi oblike misao trebala poprimiti, ona je i dalje podatna masa koja se i sama dijeli na različite dijelove za tvorenje označitelja potrebnih misli. Značajna uloga jezika u odnosu na misli nije stvaranje glasovnog sredstva za izražavanje ideja, već posredništvo između misli i glasa. Ovdje se radi o dvije bezoblične mase, misli i glasu koje se artikuliraju kroz jezik, a jezik razrađuje svoje jedinice uspostavljajući se između dvije bezoblične mase.²

Prema tome, jezik je jedno od najznačajnijih sredstava ljudske spoznaje i osnova je za sve druge vidove svjesne ljudske djelatnosti. On je primarno sredstvo komuniciranja, prenošenja informacija, razmjene iskustava, stvaratelj novih znanja i razmišljajući o njemu na takav način, ne možemo a da ne skrenemo u slične metafizičke predjele poput Platona. U jeziku je oduvijek bila prisutna značajna komponenta misterioznosti, a knjiga koja to potvrđuje jest

¹ Kunzmann, Peter; Burkard, Franz- Peter; Wiedmann, Franz. Atlas filozofije. Zagreb: Golden marketing, 2001., str. 39.

² Saussure, Ferdinand de. Tečaj opće lingvistike. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2000., str. 178-179.

praizvor naše zapadne civilizacije - Biblija. Jedni od takvih najpoznatijih redaka nalaze se na početku Ivanovog Evanđelja:

(1) U početku bijaše Riječ i Riječ bijaše u Boga i Riječ bijaše Bog. (2) Ona bijaše u početku u Boga. (3) Sve postade po njoj i bez nje ne postade ništa. Svemu što postade (4) u njoj bijaše život i život bijaše ljudima svjetlo; (5) i svjetlo u tami svijetli i tama ga ne obuze. (6) Bi čovjek poslan od Boga, ime mu Ivan. (7) On dođe kao svjedok da posvjedoči za Svjetlo da svi vjeruju po njemu. (8) Ne bijaše on Svjetlo, nego - da posvjedoči za Svjetlo.

Ove riječi pokazuju kako se malo toga promijenilo u filozofskom smislu od Platona do kršćanstva. Još uvijek postoje ideje kao neki autonomni smislovi ili značenja koja objektivno postoje van naše percepcije i našeg stanja svijesti, a same riječi se mogu doživjeti kao spremnici tih ideja. Prema tome i sam jezik možemo shvatiti kao autonomnu tvorevinu budući da se značenje može smatrati njegovom unutarnjom funkcijom. Međutim, prema stavovima kognitivne lingvistike značenje se ne može promatrati kao svojstvo jezičnog izraza budući da ono predstavlja jezgru sveopćeg čovjekovog znanja i kao takvo je nedjeljivo od ostatka njegovog spoznajnog aparata. Značenja su, prema tome, determinirana čovjekovim fizičkim iskustvom svijeta koji ga okružuje, tj. nastaju u interakciji čovjekovog tijela s vanjskim svijetom.³

Uzevši u obzir navedeno, spoznaja ili percepcija je čin koji ovisi o brojnim drugim datostima gdje je simbol postao medij u preslikavanju vanjskog svijeta u našu svijest.

U vrijeme prije pronalaska pisma ljudska komunikacija se odvijala usmenim putem i time je bila vezana uz vrijeme i prostor. Životna iskustva prenosila su se usmenom podukom za koju su postojale posebne memorijske tehnike. Da bi prevladali tu ograničenost vremenom i prostorom koja se veže uz

³ Tuđman- Vuković, Nina. Značenje u kognitivnoj lingvistici. // Suvremena lingvistika. 35, 67 (2009), str. 125-150.

usmenu komunikaciju, ljudi su se počeli služiti različitim vizualnim sredstvima, prije svega slikama i znakovima. Prve poruke čovjeka bile su slikovnog karaktera, a pisma koja su se kasnije razvila iz takvih pobuda bila su zapravo stilizirani piktogrami.

2. Pismo

Zahvaljujući pismu čovjek je uspio u svojoj komunikaciji prekoračiti ograničenja koja mu je nametnuo usmeni vid komunikacije. Ta su ograničenja prostora i vremena često puta dovodila do toga da su veoma važni sadržaji za zajednicu iščezavali u zaboravu upravo zbog nemogućnosti njihovog fiksiranja. Ovdje postoji još jedna mogućnost, a to je da čovjek novog doba strukturom svoje svijesti nije više u mogućnosti percipirati takvo jedno drugačije doba. Naime, svećenici brahmani stare Indije istovremeno su s evropskim druidima važne sadržaje za zajednicu kao što su himne, molitve, žrtveni zazivi prenosili s koljena na koljeno prvenstveno usmenom predajom u sklopu različitih obreda. U tom vremenu pri čuvanju znanja i informacija glavnu je ulogu imala ljudska memorija. Čini se da su u to davno zaboravljeno vrijeme ljudi imali neke sposobnosti nepojmljive današnjici. Na koji način su brahmani pamtili na tisuće stranica svetih spisa i kakve su tehnike pri tome koristili ostaje nepoznanica.

Pojava pisma dovela je i do otpora među učenim ljudima starog svijeta. Mnogi su se odupirali toj novoj pojavi smatrajući je prijetnjom ljudskoj zajednici. Možda upravo danas, s dalekim vremenskim odmakom, možemo i razumjeti njihove strahove. Prvi udarac tako je memoriji zadalo pismo, drugi tiskarstvo, a posljedice koje će ostaviti digitalno doba već se pomalo naziru kroz suvremenu svijest koja nikada nije bila tako površna. Dakle, tijekom povijesti

proces je vježbanja i zanemarivanja pamćenja sve više napredovao. Tako se većina informacija, i onih više i manje vrijednih, danas umjesto u glavama ljudi, nalaze u knjigama. Upravo se takve opasnosti pribojavao i Platon. Jedan od najvećih umova povijesti pridodavao je tome još jedan prigovor koji se odnosi na nemogućnost autentične i proširene komunikacije koja kroz razgovor omogućuje dodatna pitanja i pojašnjenja.⁴

Unatoč otporu, pismo je donijelo najveću revoluciju u povijesti čovječanstva čime je misao počela putovati kroz vrijeme i prostor, a poprimivši vizualnu formu postala je dostupna i ljudskim osjetilima.

Ozbiljna uporaba pisma počela je oko 3300. god. pr. Krista u mezopotamskim dolinama pojavom složenog sustava grafičkih znakova. Kako se grafički zapis pokazao vrlo praktičnim oblikom komunikacije, postojale su dvije mogućnosti pretvaranja govornog sadržaja u grafički. Najprije se kao znak pojavila slika (tzv. piktogram) koja je mogla označavati riječ ili čak cijelu rečenicu. Ti su se piktogrami ili piktografi morali na neki način ograničiti budući da je jedna riječ bila ekvivalent jednom znaku. Taj proces se odvijao prirodnim putem kada su pojedine slike sve češćom uporabom postale ustaljeni, konvencionalni znakovi. U tom se procesu i sama slika sve više pojednostavljivala i pretvarala u znakove ograničene na nekoliko poteza. Time se sustav proširio u nove značenjske jedinice ideograme odnosno pojmovne znakove koji su često vezani uz kontekst. Kasnije se taj sustav obogatio i nečim što nazivamo fonogramima koji su bili vrlo važni u označavanju vlastitih i apstraktnih imenica. Počela se provoditi određena fonetizacija pisma, no ona nije polazila od glasovnih oznaka, već od znakova za slogove. Kod dekodiranja piktograma i ideograma riječ u smislu govora nije predstavljala zapreku u razumijevanju među različitim jezičnim govornicima. To su na neki način bila

⁴ Pelc, Milan. Pismo- knjiga- slika: uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb: Golden marketing, 2002., str. 17.

internacionalna pisma koja su različiti narodi čitali na svoj način, ali poimali jednako.⁵

Trebalo je proći mnogo vremena kako bi se uočila mogućnost realizacije govora u ograničen sustav znakova po principu jedan glas, jedno slovo. To pismo kao veći stupanj apstrahiranja pojavilo se nakon više od 1500 godina od prvog sumerskog i egipatskog pokušaja. Pojavilo se na istočnom Mediteranu, a na Dalekom istoku nikada nije usvojeno.

Čitanje i pisanje prvih tzv. analitičkih pisama zahtijevalo je veliko umijeće. S vremenom su znakovi koji su potjecali od stvari poprimali značenja koja s njima nisu bila više ni u kakvoj vezi. Piktogramska povezanost riječi i slike u vremenskom odmaku nije više počivala na sličnosti predmeta i znaka, već se oslanjala na dogovoru ljudi određenog vremena i područja.⁶

Dakle, najstariji načini prenošenja poruka funkcionirali su putem slike. O tome progovara i onaj najpoznatiji otisak ljudske šake na stijeni spilje *El Castillo*. Mi danas iz tog otiska čitamo na *tisuće riječi*, od najbanalnijih poruka »bio sam ovdje« do dubokih filozofskih poruka »spoznaj samog sebe«, »Ja sam koji jesam«. U tom je trenutku pradačni čovjek spoznao da neki dio može podsjećati na cjelinu pri čemu ovdje oblik raširene šake postaje likovni znak koji prenosi određeno značenje gledatelju.

⁵ Jurić, Šime. Pregled povijesti knjižnica. Zagreb: Kultura, 1956., str. 11.

⁶ Pelc, Milan. Pismo- knjiga- slika: uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb: Golden marketing, 2002.,str. 20-21.

3. Prve knjige i knjižnice

Uz pojavu pisma usko je povezan razvoj knjige i knjižnica kao mjesta u kojem se štitila i čuvala pisana riječ, često puta u svrhu prevlasti i manipulacije nad znanjem. Kako bi se pismo materijaliziralo, bila je potrebna odgovarajuća podloga. Na početku je to bio papirus u Egiptu, glinene pločice u Mezopotamiji, bambusove pločice u Kini i palmin list u Indiji. Kako se pojavila potreba za čuvanjem relevantnih informacija, pojavile su se i prve ustanove koje su vodile takvu brigu. Začetak prvih knjižnica veže se uz pojavu pravnih dokumenata, a takva mjesta su se najprije pojavila na području Mezopotamije. Tako su porezni zapisi, ugovori, potvrde i računi na glinenim pločicama postali prva knjižnična građa, a kasnije im se s razvojem društva pridružuju i drugi sadržaji kao što su npr. kronike, epovi ili dokumenti medicinskog sadržaja. Na početku dok se manipuliralo s relativno malim brojem dokumenata, njihovo je čuvanje bilo jednostavno. Ubrzo se pojavila potreba za prikladnim sustavom klasifikacije kako bi se omogućila efikasnija dostupnost pojedinim informacijama. Tako su arhivska i knjižnična djelatnost postale jedne od najstarijih intelektualnih disciplina na svijetu.

4. Razvoj pisma i informacijske kulture Starog svijeta

Ono što mi danas podrazumijevamo pod nazivom Stari svijet, obuhvaća visoko razvijene civilizacije čiji začeci datiraju u 4. tisućljeće prije Krista. Taj naziv podrazumijeva staru egipatsku i mezopotamsku kulturu, kulture stare Grčke i Rima i drevne civilizacije Dalekog istoka i pretkolumbovske Amerike. Na svakom od tih područja razvoj knjige imao je specifičan put na što su utjecali

prvenstveno klimatski uvjeti sa svojim prirodnim resursima i specifično oblikovano pismo.

Kao što sam u uvodu navela, slika je oduvijek bila jedinstven dio ljudske svijesti na kojoj se temelji cijelokupna interakcija čovjeka sa svijetom koji ga okružuje. Čovjek je za razliku od ostalih živih bića otkrio novu metodu svoga prilagođavanja okolini. Tako se u čovjeku, osim receptornog i efektornog sustava, koje vežemo i uz životinjske vrste, našla i treća komponenta koju možemo nazvati *simboličkim sustavom*. Čovjek je na taj način počeo živjeti u novoj dimenziji realnosti i u tom se trenutku nameće očigledna razlika između organskih reakcija i čovjekovih odgođenih, sporih i složenih misaonih procesa.⁷ Ovdje se nameće kreativnost kao razlikovno sredstvo pomoću kojega možemo razlikovati simboličko od nesimboličkog djelovanja. Ta komponenta simbol ne čini samo nositeljem značenja nego ga transformira u Stvaratelja. Ta se uloga specifično odražava u jeziku pomoću kojeg čovjek svijetu koji ga okružuje dodjeljuje smisao.

Prvotno slikovno pismo vezano je uz mitopoetski jezik i mišljenje. To podrazumijeva magijsku interakciju čovjeka i njemu nerazumljivih, nepoznatih i zastrašujućih sila prirode. Temelj takvog mišljenja nalazi se u tome da su upravo te sile živi pokretači promjena u prirodi, a ne apstraktni principi. Dajući im imena i ljudske osobine, čovjek se s njima zbližava nastojeći primiriti njihovu prevrtljivu ćud. Tako sve stvari, bića i pojave svoje postojanje duguju Riječi kao prvotnoj stvaralačkoj sili.

Slika se kao mitološko sredstvo izražavanja pokazala najprimjerenijom, a najpoznatija pisma nastala iz te sinergije jesu egipatski hijeroglifi i sumerski klinopis. S vremenom su se ta pisma udaljila od svoje slikovne osnove i postajala sve apstraktnija.

⁷ Cassirer, Ernst. Ogled o čovjeku: uvod u filozofiju ljudske kulture. Zagreb: Naprijed, 1978., str. 58.

4.1. Klinasto pismo i knjižnice u Mezopotamiji

Slika br.1: Sumerski natpis u arhaičnom monumentalnom stilu oko 26. st. pr. Krista⁸

Stare civilizacije Mezopotamije bile su smještene na području današnjeg Iraka. Najpoznatija sumerska kultura odgovarala je području sjeverne Mezopotamije i podrazumijevala je mješovitu lingvističku i etničku skupinu. Sumerani su bili iznimno kreativna kultura koja je nastala pod utjecajem nepredvidljivih čudi velikih rijeka Eufrata i Tigrisa izgrađivši poznate gradove Uruk, Eridu, Kiš, Lagaš, Agad, Akaš i poznati Ur, mjesto Abrahamovog rođenja. Tako su mnogi sumersku ostavštinu kao što je zakonodavni sustav, kotač, pismo, astronomiju i književnost smatrali zalogom velikih rijeka. Izloženost na milost i nemilost rijekama objašnjava i religijsku orijentaciju izrazito panteističkog tipa koja uključuje božanstva kao personificirane sile prirode. Kako je s tim silama bilo potrebno razgovarati, s nadom u njihovu blagonaklonost, razvio se elitni svećenički sloj. Svećenstvo je diktiralo prvenstveno gospodarskim resursima kao što je agrikultura, a posredno svim ostalim granama kao što je trgovina i ratovanje, budući da je sve što postoji, osobito kada se radi o teritorijalnom bogatstvu, pripadalo bogovima. Tako se od početka uporabe u 4. tisućljeću pr. Krista do prijelaza iz 3. u 2. tisućljeće pismom pretežno služi svećenstvo i administrativni sloj pri vođenju državnih

⁸ Preuzeto s web stranice: <http://citajme.com/kako-je-desifrirano-klinasto-pismo/>

poslova. Kako je klinasto pismo poprimalo svoj sve apstraktniji oblik i njegova se upotreba proširila, nastaju zapisi obrednog i magijskog karaktera opet vezani uz prirodne sile u smislu prijetećih životnih suputnika. Tako je i ta rana književnost prožeta temama potrage za besmrtnošću ili priručnicima za život nakon smrti. Iz 18. st. pr. Krista datira i poznati *Ep o Gilgamešu* kada je akadski jezik potisnuo sumerski, a na prijestolje zasjeli babilonski vladari. Priča je to o junačkim djelima kralja Gilgameša od Uruka i njegovog prijatelja Enkidua i bezuspješnoj potrazi za besmrtnošću.

4.1.1. Asurbanipalova knjižnica

Apsurdno je to da je jedan od najratobornijih vladara u povijesti vjerojatno bio i osnivač prve knjižnice i zaludeni bibliofil. Asurbanipal (između 669. i 627. pr. Krista), vladar Asirije, jedne od zemalja koja je naslijedila veličanstvenu sumersku kulturu, u palači svoje prijestolnice Ninivi osniva prvu knjižnicu. Bio je strastveni sakupljač, a njegova knjižnična zbirka se sastojala od 30 000 glinenih pločica.⁹ Poznat po svojoj okrutnosti i svoju knjižničnu zbirku Asurbanipal je prikupljao na vrlo grub način. Dopisivao se s velikim gradovima Mezopotamije instruiravši ih kako da mu priprave kopije svih važnih djela. U pismu što ga je poslao jednom činovniku u Babilon naređuje:

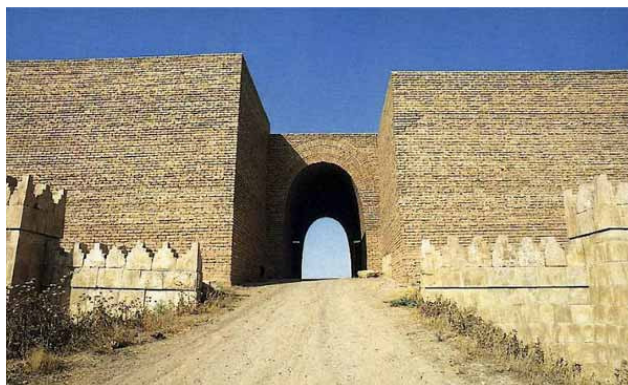
*Skupocjene pločice od kojih nema prijepisa u Asiriji potražite i donesite meni! Sada sam pisao predstojniku hrama i gradonačelniku u Borsippi da ti, Šadanu, trebaš pločice čuvati u svom skladištu i nitko ti ne smije pločice uskratiti. A gdje nađete kakvu pločicu ili kakav obredni tekst što bi pristajao za moju palaču, onda tražite, uzmite ih i pošaljite ovamo!*¹⁰

⁹ Mark, Joshua J. Asurbanipal. URL: <http://www.ancient.eu/Ashurbanipal/>; objavljeno 2. rujna 2009.

¹⁰ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice, 1985., str. 19.

Asurbanipalovom knjižnicom upravljao je dvorski knjižničar i pod njegovim nadzorom su prepisivači uređivali i organizirali pločice. Zanimljivo je to što su već tada te pločice bile raspoređivane po predmetnom ključu. Dulja djela nužno su bila zapisivana na većem broju pločica s odgovarajućom numeracijom, a one koje su činile isto djelo spremene su u zasebne kutije. Pretpostavlja se, po nekim indicijama, da su djela iz svake predmetne skupine bila raspoređivana i u zasebne prostorije. Već tada se pojavljuju i tragovi prvog kataloga koji su bili zapisani na vratima ili zidu svake pojedine prostorije: za svako je djelo bio naveden početak prvog retka, broj redaka, a za dulja djela broj pločica.¹¹

Još jedno značajno djelo mezoptamske književnosti uz *Ep o Gilgamešu* pronađeno u ruševinama Asurbanipalove knjižnice, jest i *Enuma Eliš*, babilonski ep o stvaranju svijeta. U njemu se nalazi i priča s temom o velikoj poplavi što nas dovodi i do poznatih biblijskih motiva.

Slika br. 2: Palača Senaherib u Ninivi u kojoj je bila smještena Asurbanipalova knjižnica¹²

¹¹ Pelc, Milan. Pismo- knjga- slika: uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb: Golden marketing, 2002., str. 26- 27.

¹² Preuzeto s web stranice: <http://archanthis.org/viseci-vrtovi-vavilona-zapravo-su-se-nalazili-u-ninivi/>

4.2. Egipatsko pismo i razvoj knjige

Nešto malo kasnije od sumerskog, oko 3000. god. pr. Krista i egipatsko se pismo počelo razvijati. To pismo je po svom sustavu bilo vrlo slično klinastom, ali grafička forma bila je u potpunosti drugačija. Prozvano je hijeroglifskim što dolazi od grčkog naziva za ritualno pismo egipatskih svetišta (hieroglyphikà grammáta što je izvedeno iz hierós= *svet*, glypheîn= *urezivati* i grámmata= *slova*). Međutim, to je sasvim pogrešan naziv jer se pod tim imenom u znanstvenim radovima podrazumijeva samo jedna njegova razvojna faza.¹³ Na početku se to pismo najčešće uklesavalo na kamenu podlogu i sastojalo se od stiliziranih znakova, a njihovo uklesavanje s obiljem slikovnih simbola zahtijevalo je veliko umijeće. Pretpostavlja se da su klesari natpise i stilizacije u kamenu urezivali prema predlošcima na papirusu, ali oni se nisu sačuvali zbog osjetljivosti papirusa na atmosferske promjene.

Prema staroj egipatskoj legendi izum pisma i papirusa pripisuje se Šesu-Horima, slugama Sunčevog boga Hora ili Horsa. Bili su to, po svim indicijama, sveti ljudi koji su u Egiptu osnovali prvu državu čije blagostanje podsjeća na legendu o prvim ljudima u zemaljskom raju. U kasnijim se vremenima u tu svrhu štovao bog Tot (Thot, Thoth) čije je porijeklo pomalo zbunjujuće. To je božanstvo nastalo iz neobičnog spoja dvaju životinjskih simbola, ibisa i pavijana gdje oba zastupaju Mjesečeva božanstva. Ipak, prvotno obilježen kao bog Sunca, svjetla i vremena štovao se kao izumitelj hijeroglifa. Njemu u čast pisari su prinosili žrtvu i izgovarali određene molitve, poput sljedeće:

Dođi k meni da rukovodiš mnome.

Daj mi da budem sposoban na Tvojim dužnostima.

Tvoja je dužnost ljepša od svih ostalih.

Dođi k meni i rukovodi mnome jer ja sam sluga kuće Tvoje.

¹³ Diringier, David. Povijest pisma. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1991., str. 25.

Mnoge legende boga Tota veličaju i kao osnivača mnogobrojnih starih egipatskih knjižnica koje su redovito podizane uz hramove. Knjižnicama je u Totovo ime upravljala njegova žena Seshat. U jednoj himni koja se sačuvala pri hramu u Edfu, Tot se veliča kao *prvi iz književne dinastije, vladar knjige, vrhovni poglavar knjige, onaj koji je okružen knjigama*.¹⁴

Slika br. 3¹⁵ - Tot i Seshat predstavljeni kao zaštitnici hijeroglifa; Stablo života upućuje na Znanje povezano s misterioznim božanskim planom. Toth je određivao ime i duljinu života vladara obilježavajući te njegove atribute na Stablu života.

Kako se pojavila administrativna i dokumentarna potreba, komplicirano hijeroglifsko pismo trebalo je prilagoditi svakodnevnom korištenju. Taj se pojednostavljeni oblik pisma pojavio oko 2000. god. pr. Krista i zove se hijeratsko. I ta riječ vodi podrijetlo iz grčkog jezika (grč. hieratika grámmata-sveto, posvećeno, svećeničko pismo) što daje naslutiti kako je i u starom Egiptu sustav pisanja bio pod nadzorom odabranih, svećenstva koje se brinulo za vođenje pisarskih škola i preko toga nadziralo i državnu upravu. Sredinom 7. stoljeća pismo starog Egipta prošlo je još jedan stupanj grafičkog

¹⁴ Kulundžić, Zvonimir. Put do knjige. Zagreb: Epoha, 1959., str. 220- 222.

¹⁵ Preuzeto s web stranice: http://www.bibliotecapleyades.net/thot/images/thot09_09.jpg

pojednostavljivanja iz čega je proizašlo demotsko pismo (grč. demotikà grammatá- pučko, narodno, popularno pismo). Bez obzira na njegov naziv i tim pismom je vladala samo elita. Ostatke demotskog pisma nalazimo u koptskom pismu koje je sastavljeno od grčkog alfabeta i sedam znakova razvijenih iz demotskog pisma za glasove koji ne postoje u grčkom jeziku.

Hijeratsko i demotsko pismo u praksi predstavljaju transkripcije hijeroglifa u kurzivnom obliku. Kod hijeraskog pisma došlo je do neznatnih izmjena samih znakova. Znakovi su zamahom kista samo spojeni u povezane skupine znakova, a od prvotnog okomitog smjera, pismo postaje vodoravno i piše se zdesna ulijevo. Demotsko pismo je zbog izrazite kurzivnosti u potpunosti zatrla put slikovnim simbolima i danas je teško čitljivo.¹⁶

Sve do u kasno 18. stoljeće hijeroglifi su smatrani posebnim oblicima kulturnih prikaza. Prvi kojemu je pošlo od ruke dešifrirati hijeroglife bio je Francuz Jean François Champollion koji je bio samo jedan od brojnih učenjaka koji su pratili Napoleonovu vojsku protiv Engleza u Egiptu. Kopajući rovove u blizini utvrde San Julien de la Rosette francuska vojska je naišla na bazaltnu ploču prekrivenu pismom. Na njoj je u tri pojasa zapisan isti tekst na hijeratskom i demotskom pismu uz grčki prijevod.¹⁷

Najčešća podloga za pisanje u starom Egiptu bio je papirus. Taj materijal se dobivao od stabla istoimene biljke koja je bila rasprostranjena po cijelom Egiptu. Trgovina papirusom postala je vrlo brzo unosan posao koji se ubrzo proširio Mediteranom i Bliskim istokom. Najveće središte te trgovine bio je grad Biblos smješten na obalama današnje Sirije. Od toga naziva potječe i naziv za knjigu, biblos od kojeg potječe i naziv Biblije.

¹⁶ Diringer, David. Povijest pisma. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1991., str. 27- 28.

¹⁷ Pelc, Milan. Pismo- knjiga- slika: uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb: Golden marketing, 2002., str. 29.

Egipćanima je kao instrument za pisanje služila pisaljka načinjena od trske (duga između 18 i 23 cm), nalik na kist ili pak drugi tip, s posredini koso zarezanim vrhom, nalikom na pero. Papirus se kao sredstvo za pisanje koristio oko 4000 godina, a uz njega su se koristile i druge podloge. Kao i kod drugih naroda starog vijeka bili su to komadići razbijene terakote ili npr. drveta kao podloge za svakodnevnu uporabu za kraće zabilješke.¹⁸

Knjižnice starog Egipta razvile su se na identičan način kao i one na području Mezopotamije. Međutim, u tim knjižnicama se čuvala građa zapisana na drugačijem materijalu, mnogo poroznijem od glinenih pločica. Bio je to papirus koji se u obliku svitaka čuvao u knjižnicama hramova. To su na početku, kao i na tlu Mezopotamije, uglavnom bili zapisi utilitarnog karaktera.

S daljnjim razvojem nastali su zapisi i drugačijeg karaktera vezane uz povijest nekog hrama, opise vjerskih ceremonija, životopise božanstava, medicinske sadržaje. Redovito su se uz hramove nalazile i škole za edukaciju budućih pisara.

Danas imamo saznanja o nekoliko važnijih knjižnica iz toga doba. U palači Amarne nalazila se kraljevska knjižnica Amenofisa IV koja datira oko 1350. godine pr. Krista. Od te knjižnice ostalo je očuvano tek nekoliko glinenih pločica iz diplomatske korespodencije s mezopotamskim vladarima, vjerojatno zbog već navedene poroznosti papirusa.¹⁹ U Gornjem Egiptu, u mjestu Eduu otkrivena je slična knjižnica od koje se također izgubio svaki trag, a zabilježeni su ostali tek popisi građe na hramskom zidu. Imućniji ljudi u Egiptu imali su i svoje privatne knjižnice. Ti papirusi su se čuvali u glinenim ćupovima, a često puta su bili sahranjivani zajedno sa svojim vlasnicima. Na taj su se način uspjeli očuvati do danas. Kod nekih su pronađena obiteljska stabla ili čak sadržaji zabavnog tipa poput pustolovina ili ratnih zgoda. Nisu zaostajali ni sadržaji

¹⁸ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985., str. 29- 32.

¹⁹ Jurić, Šime. Pregled povijesti knjižnica: s kratkim prikazom razvoja pisma i knjige. Zagreb: Kultura, 1956.,str. 50.

znanstvenog karaktera- matematika, medicina, farmakologija, botanika, te astrologija i astronomija koje su bile u uskom kontaktu s magijom.²⁰

Slika, simbol, hijeroglifi i kriptogrami predstavljaju pisanu magiju starog Egipta. U egipatskom se pismu kao simbol birala ona životinja, biljka ili pak neki drugi predmet koji po svojim urođenim svojstvima najbolje reprezentira određenu prirodnu funkciju. To treba naglasiti budući da neki i danas smatraju da je u starom Egiptu vladalo idolopoklonstvo i politeizam. Zapravo se radi o tome da je zoomorfno ili antropomorfno božanstvo bilo otjelovljenje određene kozmičke funkcije koju je trebalo uvažiti i prizivati.

Zapise drevnih Egipćana možemo podijeliti na tri vrste: prvi su nađeni u grobnicama i hramovima Starog kraljevstva, tzv. *Tekstovi piramida*, drugi datiraju u Srednje kraljevstvo, tzv. *Tekstovi sarkofaga*, a treći Novog kraljevstva podrazumijevaju *Knjigu mrtvih*. Ova posljednja kao ekvivalent mezopotamskom Gilgamešu i mitu o postanku svijeta opisuje put duše umrlog kroz međustanje, od groba do strašnog Ozirisovog suda.

Velike civilizacije Bliskog istoka odlikovale su se mitskim i simboličkim poimanjem svijeta. Bio je to intuitivan način spoznavanja pojava koji se kod tih drevnih naroda odrazio i u ustrojstvu pisma. Možda se upravo iz tog, a ne vremenskog razloga za današnjeg čovjeka te civilizacije čine tako dalekim i prekrivenim velom nespoznatljivosti. Naime, drevni narodi Bliskog istoka nisu gledali na svijet kao nešto izvan čovjeka što je slučaj sa suvremenom znanstvenom spoznajom. Čovjek je u to doba smatran najsavršenijom realizacijom Kozmosa, Mikrokozmos koji u sebi sadrži sve emanentne oblike života.²¹

²⁰ Pelc, Milan. Pismo- knjiga- slika: uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb: Golden marketing, 2002., str. 33- 34.

²¹ Egipatska knjiga mrtvih. / s njemačkog i engleskog preveo, uvodnu studiju i komentare sačinio dr. Marko Višić. Sarajevo: Svjetlost, 1989., str. 7.

Slika br. 4: Anijev odlomak iz Knjige mrtvih pokazuje kako se duša pokojnika može regenerirati u životinju ili čak božanstvo Ptaha²²

5. Daleki istok

U ovom ćemo se poglavlju osvrnuti na civilizacije drevne Indije i Kine. Drevna Indija nametnula se kao prava književna riznica, a tragove prvih pripovijedaka nalazimo već u Rgvedi, najstarijem kulturnom spomeniku Arijevaca. Od njih su sačuvane samo strofe, većinom dijalozi glavnih lica, dok tekst u prozi koji ih je povezivao u cjelinu nije opstao. Isto se dogodilo i s mnogobrojnim basnama i drugim pripovjednim oblicima- i od njih su ostali samo stihovi bez teksta u prozi. Prava pripovjedačka književnost u prozi razvit će se u Indiji tek u vrijeme Bude budući da su se u minulom razdoblju prozom samo objašnjavale strofe u kojima je, kao i u prastaro vrijeme, bio izražen pripovjedački sadržaj.

Kina će svoju posebnost izraziti kroz slikovno- piktografsko pismo staro oko 4000 godina. To pismo tijekom vremena neće promijeniti samo izgled, nego

²² Preuzeto s web stranice: https://hr.wikipedia.org/wiki/Knjiga_mrtvih

značenje, izgovor i upotreba znaka. Današnji znakovi više ne sliče na stvari koje predstavljaju. Budući da nije glasovno pismo, jedan kineski znak može predstavljati jednu riječ, a može biti i komponenta riječi.

Karakteristika kineskog pisma jest kvadratičnost njegovih znakova. To znači da svaki znak zauzima jedan zamišljeni kvadrat pri čemu su svi kvadrati jednaki. Na taj način nastaje vrlo uredan raspored pisanja kako po horizontali, tako i po vertikali i čita se s lijeva nadesno. Znakovi nastaju korištenjem dvanaest osnovnih poteza, a za svaki znak postoji određen redoslijed poteza:

5.1. Indija

Bez obzira što o toj kulturi znamo najmanje, ipak je nadmašila Mezopotamiju, Egipat i Kinu. Dakle, civilizacija u dolini rijeka Inda i Sarasvati nije bila ni u kojem smislu primitivna. Ta je civilizacija poznavala iznimno naprednu arhitekturu i kanalizacijski sustav koji nije bio poznat Zapadu sve do pojave Rimljana. Ulice su bile geometrijski pravilne i popločane, posjedovali su javna kupališta s voodootpornim zidovima, zgrade s mnogo katova, građene od opeke. Najslavniji gradovi te kulture bili su Mohendžo Daro i Harapa, današnji Pakistan. Najprije se smatralo da su tu civilizaciju uništili Arijevc, ali najizvjesnije je da je ta civilizacija uništena dramatičnim klimatskim promjenama koje su uslijedile i dovele do promjena tokova rijeka. Presušivanje najveće indijske rijeke Sarasvati oko koje je bilo izgrađeno približno 2500 naselja, dovršeno je oko 1900. god. pr. Krista, a stanovništvo je migriralo prema

²³ O kineskom pismu: URL: <http://www.tao-centar.hr/kineski-jezik/o-kineskom-pismu/>

rijeci Gangi i jugu prema središnjoj Indiji. Na tom mjestu se i danas nalazi velika indijska pustinja Thar.²⁴

5.1.1. Indijsko pismo i književnost

Kao i u svim drevnim civilizacijama i indijsko se pismo pojavilo vrlo rano, u 3. tisućljeću pr. Krista. To se prvotno pismo razvilo u dolini Mohendžo Daro i Harape. Imalo je oko 250 znakova, a njime su se pisali kratki tekstovi na kamenu, keramici i bakrenim pločicama. Nažalost, ostalo je nedešifrirano, a njime se pisalo svega nekoliko stoljeća. Iznenada je nestalo i uopće nije ostavilo traga u pismima koja će se kasnije razviti u Indiji.²⁵

Fonetsko se pismo u Indiji pojavljuje pod utjecajem aramejskog, otprilike u 7. st. pr. Krista. Razvilo se u dvije varijante: kharošti kojim se piše ulijevo i brahmi kojim se piše udesno. Iz njih su proizašle i mnoge druge varijante.²⁶

Jezične prilike u Indiji oduvijek su bile zamršene. Tako su popisivači 1894. godine na obrađenom području registrirali 723 dijalekta koja su razvrstali u 172 jezika. Znamenito je to što svi ti jezici imaju drugačije podrijetlo, a znatno se razlikuju i po ustrojstvu. Iz najstarijeg razdoblja potječe vedski jezik koji se izričito odnosi na književni jezik kojim su pisani arijevske obredni tekstovi. Njemu je srodan i mnogo mlađi sanskrt koji se nametnuo kao najvažniji jezik stare indijske književnosti. Sanskrt i vedski jezik nikada nisu bili jezici kojima bi govorio obični puk. Bili su to stilizirani i dotjerani jezici samo za književnu uporabu.²⁷

²⁴ Radović, Sanja. Povijest joge. URL: <http://udahni.com/povijest-joge/>; objavljeno 26. travnja 2015.

²⁵ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985., str. 49- 50.

²⁶ Pelc, Milan. Pismo- knjga- slika: uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb: Golden marketing, 2002., str. 56.

²⁷ Katičić, Radoslav. Stara indijska književnost. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1973., 20- 21.

Vedska se književnost do danas sačuvala kao masa rukopisnih tekstova različitih vedskih škola. Veda znači *znanje*, ali u onom smislu koje čovjeku omogućuje ovladavanje svijetom prirode. Ona kao takva i nije ljudsko djelo, nego je objava prvotnog i najvišeg načela (*bráhman*). Veda je prema tome božanska i natprirodna objava, a indijski izraz glasi *śruti* što znači »slušanje«, a to upravo naglašava kako se ta objava prenosila s koljena na koljeno. Temeljnu skupinu vedskih tekstova čine *mantra* i *brahmana*. Mantre su sastavni dio obreda i dijele se na tri vrste: strofe (*ṛc*), napjeve (*sâman*) i prozne izreke (*yajus*). Brahmane su teorija kojima se tumači obred kako bi ga svećenici što bolje razumjeli. I ti se tekstovi po svojoj naravi dijele u tri cjeline: obredne propise (*vidhi*), tumačenja pojedinih predmeta (*arthâvada*) i tekstove koji predstavljaju prve korake indijske filozofije kada se od tumačenja obreda prelazi na traženje dubljeg smisla postojanja. Ti se posljednji tekstovi nazivaju *vedânta* što znači kraj Vede i namijenjen je isposnicima i pustinjacima u šumi koji nisu u mogućnosti obavljati obrede.²⁸

U vedskoj se literaturi se nalazi 1130 grana znanja koja se protežu od filozofsko- religijskih, zakonskih, socijalnih, zdravstvenih i mnogih drugih tema. Vede se obraćaju ljudima različitih razina svjesnosti, od onih ateističkih do onih koji su doživjeli osobni uvid u Apsolut i propisuju različite aktivnosti koje postepeno mogu vršitelja uzdići k transcendentalnom cilju.²⁹

Suvremeni povjesničari procjenjuju starost Veda na oko 4000 godina. No, prema svetim ljudima Indije ti su spisi prisutni na zemlji oko 20 000 godina što naravno zvuči nevjerovatno. Ipak, tim se podatkom na neki način može objasniti razlog šturoj upotrebi pisane riječi na području drevne Indije.

Naime, prema vedskoj literaturi Zemlja prolazi kroz veća vremenska razdoblja ili yuge koja se izmjenjuju poput godišnjih doba. To su Satya- yuga, Treta-

²⁸ Isto, str.69.

²⁹ Vede- zagonetni spisi: URL: <https://atma.hr/vede-zagonetni-spisi/>

yuga, Dvapara- yuga i Kali- yuga. Satya- yuga ili Devanagari jest doba Istine kada je čovječanstvo okrenuto prema božanskom i podrazumijeva idealni moralni sustav, a kako idemo dalje moralne vrijednosti opadaju da bi u Kali-yugi zlo, destrukcija i nepravda nadvladale dobro. Danas se nalazimo u Kali-yugi kada se ljudska svijest i tijelo u odnosu na druge yuge nalaze u potpunom stanju devastacije. Time se objašnjava i pojava potrebe za bilježenjem, tj. pojavom pisma koja u drugim yugama nije bila potrebna jer je ljudska svijest bila sama sposobna pohranjivati beskonačne količine podataka. Kako se ti periodi mijenjaju po cikličnom principu, vrijeme poprima drugačiju dimenziju i iz tog aspekta ga ne možemo promatrati na linearan način.

Za nas je danas dovoljna spoznaja da su postojala i bila moguća neka naprednija razdoblja od naše današnjice, a koja počivaju na utopijskom idealu ljubavi. Budući da se nalazimo u zloglasnom tamnom razdoblju, pismo nam je kao medij od velike važnosti za opstanak u civilizaciji kakvu smo stvorili, a ono se pojavljuje u razvijenijem obliku oko 3. tisućljeća pr. Krista, a za nas su važne knjižnice i arhivi u opipljivom obliku.

5.1.2. Knjižnice drevne Indije

Na tlu drevne Indije rijetko se kada nailazi na dokaze postojanja institucija poput knjižnica, a jedan od mogućih razloga je i već navedena usmena tradicija prenošenja i vjerskih i mitološko- književnih sadržaja. Druga je mogućnost poroznost materijala na kojem su ti dokumenti pisani, a to je bila kora bijele breze i palmino lišće. Tako najstariji dokument pisan na palminom lišću datira u 4. stoljeće, dok su rukopisi na brezovoj kori svi mlađi od 13. st.

Jedan od najpoznatijih gradova drevne Indije bila je Taxila koja je od 5. st. pr. Krista do 2. st. nakon Krista bila važan budistički centar znanja. Naime, hinduistički način poučavanja u to doba se i dalje odvijao na individualnom

planu, dok su budistički centri znanja funkcionirali poput europskih srednjovjekovnih samostana. Zacijelo su takva sveučilišta imala i potrebu za osnivanjem ustanova poput knjižnica, ali to do danas ostaje samo na pretpostavkama.³⁰

5.2. Drevna Kina

Što se tiče razvoja pisma, ni Kina nije bila u zaostatku za ostalim velikim civilizacijama. Pretpostavlja se da je to bilo u 3. tisućljeću prije Krista iako najraniji sačuvani zapisi datiraju u 2. tisućljeće prije Krista. Takvi zapisi vezani su uz kultne i magijske obrede, a najčešće su ugrebani u kosti životinja, kornjačin oklop, školjke i slične podloge. Zapisi na drugim materijalima poput svile i bambusovih traka su propali i dijele istu sudbinu s egipatskim papirusom ili pak palminim lišćem drevne Indije.³¹ Međutim, Kinezi su pisali i na drvenim pločama, keramičkim posudama, kamenoj podlozi i naposljetku papiru. Krajem drugog tisućljeća kineska pisma su već imala stiliziran grafički oblik koji je potekao od piktograma. Današnji sustav kineskog pisma oblikovan je 221. godine prije Krista. Pismo je jako komplicirano, a u povijesnom presjeku sastoji se od približno 64 000 znakova. Aktivno se koristi se 2000 znakova, učenici ljudi koriste 7000, a u literaturi se koristi i do 10 000 znakova.

Kroz povijest je bilo mnogo pokušaja pojednostavljivanja kineskog pisma budući da svaka riječ kineskog jezika ima svoj pisani znak. Apstraktni pojmovi predstavljaju još jednu zapreku budući da se ne mogu izražavati crtežima materijalnih predmeta. Ti pojmovi se označavaju kombinacijom znakova: pojam za svjetlo nastaje združivanjem znakova za Sunce i Mjesec, pojam proljeće

³⁰ Bahat, Rakesh Kumar. History and the Development of Libraries in India. New Delhi (India): K. M. Rai Mittal for Mittal Publications, 1995. , str. 20- 22. URL:

<https://books.google.hr/books?id=Jbmdowzuv0QC&printsec=frontcover&hl=hr#v=onepage&q&f=false>

³¹ Diringer, David. Povijest pisma. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1991., str. 39.

izražava se sličicom za biljke i Sunca iznad njih, sličica žene na prozoru znači ljubomoru...³²

Najvažnija podloga za pisanje u Kini bile su bambusove pločice i trake, a one su i glavnim uzrokom okomitog pisanja. Dulji tekstovi su sadržavali na desetke takvih pločica koje su bile povezivane trakom kroz probušeni vrh. U prvom stoljeću prije Krista u Kini je pronađen papir. Ta se zasluga pripisuje eunuhu Tsai Lunu koji je caru predložio svoj patent za izradu jeftine i praktične podloge za pisanje.

I na ovim prostorima je poticaj širenju pisma odigrao budizam. Umnažanje i čuvanje svetih spisa bio je glavni zadatak budističkih svećenika. Ta je potreba za umnažanjem vjerojatno i bila rezultat pronalaska mehaničkog otiskivanja putem drvoreza u 8. stoljeću.³³

Razvoj književnosti i znanosti započinje u petom stoljeću prije Krista s pojavom Konfucija. To je neizbježno rezultiralo pojavom nepoželjnih knjiga čija se ideologija nije uvijek slagala s nazorima vladajućih krugova. Tako se najpoznatiji slučaj cenzure i spaljivanja knjiga zbio 213. godine prije Krista kada je car Č'in Ši Huangdi po nagovoru savjetnika Li Ssua naredio spaljivanje cijelog Konfucijevog opusa čime je car htio spriječiti utjecaj knjiga na novi društveni poredak kojeg je odlučio stvoriti. Tom je prilikom pogubljeno i 470 pisaca koji su se usudili usprotiviti caru. Na svu sreću, ovaj car je poznat i po carskoj knjižnici u kojoj je dao sačuvati po jedan primjerak svih knjiga koje je uništio.³⁴

³² Kulundžić, Zvonimir. Put do knjige. Zagreb: Epoha, 1959., str. 65.

³³ Pelc, Milan. Pismo- knjga- slika: uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 54.

³⁴ Stpčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985., str. 48- 49.

5.3. Mitska svijest i mitski jezik starog svijeta

Prije pronalaska glasovnog pisma ljudska svijest i ljudsko pamćenje funkcionirali su na posve drugačiji način. Prije svega moram napomenuti kako sa stajališta znanosti i književnosti mit pripada usmenoj književnosti. Usmena književnost ne posjeduje tekst nekog autora namijenjen publici, ona je bazirana na usmenoj predaji unutar koje nije lako izdvojiti fiksirane oblike. Pod fiksim oblicima podrazumijevaju se dominantne konvencije odnosno pravila oblikovanja. Jedna od takvih je, a možda i najvažnija, mit.³⁵

Mit je nizozemski teoretičar književnosti Andre Jolles uz legendu, sagu, zagonetku, izreku, kazus, memorabile, bajku i vic svrstao u jednostavne oblike (posebne tvorevine) koje jezik stvara sam po sebi. Naime, takvi oblici proizlaze iz *duhovne zaokupljenosti* koja rezultira proizvodnjom određenih *jezičnih gesta*. Tako je iz duhovne zaokupljenosti problemom dobra i zla proizašao i mit o junaku koji je najčešći i najpoznatiji mit na svijetu. Nalazi ga se u klasičnoj grčkoj i rimskoj književnosti, srednjem vijeku, Dalekom istoku i među suvremenim primitivnim narodima, u našim snovima. Ti se mitovi znatno razlikuju po pojedinostima, ali su strukturalno vrlo slični. Uglavnom se tu radi o čudnovatim junacima, skromnog podrijetla gdje do izraza dolaze njihove nadljudske sposobnosti, pobjedonosne borbe sa zlim silama, sklonost pretjeranom ponosu i njihov pad zbog izdaje ili smrt koja podrazumijeva junačku žrtvu. Ti bogoliki likovi nisu ništa drugo nego simbolički prikaz psihe, a zadaća bi junačkog mita trebala biti razvoj pojedinčeve samosvijesti o vlastitim unutarnjim porivima. Djelotvorniji oblik ovog mita je borba junaka i zmaja koja iskazuje jasniju arhetipsku temu o pobjedi našeg *ja* nad nazadnim težnjama, svjetlom nad tamom. Junak na koncu mora spoznati da postoji i njegov

³⁵ Solar, Milan. Edipovi braća i sinovi. Zagreb: Golden marketing- Tehnička knjiga, 2008., str. 36.

negativni pol s čijim se razornim silama naposljetku mora i poistovjetiti, zagospodariti tamnom stranom, asimilirati je i kroz takav čin uništiti.³⁶

Glavna karakteristika mita leži u mogućnosti pripovijedanja, ali bitno različitoj od one u noveli. On kao takva poruka zahtijeva tumačenje, a značenje mita ležu upravo u tome što neka priča upućuje na nešto drugo što nije izravno rečeno. Mit obavlja funkciju objave istine, on poučava i prenosi znanje. Tako prepričavanje mitova doista omogućuje zaokupljenost duha nekim pitanjima i odgovorima univerzalne naravi. On je spoj teorije odnosno znanja i umjetničkog stvaranja. Usko je povezan i s poezijom koju i danas možemo nazvati mitoepskom tvorevinom.

Uistinu, u ta davna, da ih tako nazovemo, mitska vremena *umjetnost nije postojala radi umjetnosti*, ona je imala svoju funkciju prenositelja znanja u smislu davanja odgovora na temeljna filozofska pitanja: *Što mogu znati?*; *Što trebam činiti?*; *Čemu se smijem nadati?*; *Što je čovjek?*. To je bio jezik koji je razrješavao zagonetke i na koncu poistovjećivao Boga i čovjeka kroz magiju. Sama magija bila je skup mističnih vještina i rituala kojom su se dosežali vrhovi Olimpa, a svoje tragove ostavila je u grčkoj drami.

6. Grčko- rimski svijet

Grci su svoju povijest računali od 776. pr. Krista, što je po pretpostavkama bila godina prvih Olimpijskih igara. Otprilike u to doba nastao je i grčki alfabet. Vrlo je važna činjenica koju potvrđuje jedan natpis iz 6. st. pr. Krista da su i u tako kasno vrijeme, kada se već služilo pismom, postojali državni službenici zvani *mnemones*. Ta je titula podrazumijevala obavljanje službe koja u društvu

³⁶ Henderson, Joseph L. Drevni mitovi i suvremeni čovjek // Čovjek i njegovi simboli / Jung, Carl G....[et al.]. Zagreb: Mladost; Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973., str. 104- 158.

koje ne poznaje pismo zadovoljava potrebu za usmenim čuvanjem presuda i presedana, čak i neke vrste kronologije prošlosti. To se ostvarivalo pamćenjem fiksnog slijeda imena uz neke s njima povezane događaje, često uz dodatak broja godina. Primjer takve prakse su i genealoški popisi u knjizi Postanka.³⁷

U primarnoj je usmenosti usmeni stručnjak bilo bard, propovjednik, svećenik ili prorok svoju lako pamtljivu poduku zaodijevao u oblike kojima je bila svrha ugoda. Tim putem se poduka neizravno učvršćivala na društveno pamćenje i to prevođenjem u djelatne primjere. Usmena su društva za takvu vrstu poduke morala osigurati pogodne izvedbene kontekste koji su naravno uključivali publiku. Ta društvena potreba za užitkom dovodila je do zajedničkih svečanosti i zajedničkih osjećaja koje dijele sva usmena društva pružajući time nužne situacije za poduku. Svečanost postaje prigodom za recitiranje epske poezije, zbornu pjevanje i ples što otkriva mogućnost objavljivanja, iako se taj proces shvaća isključivo u okviru pismenosti pri čemu to obavlja tiskarski stroj i izdavačka kuća.³⁸ Pismo je tako ušutkalo i publiku i pisca. Pjevanje, ples i pjesmu zamijenilo je pasivno pamćenje, kolektivnu svijest individualna.

6.1. Pojava glasovnog pisma

Najraniji oblik glasovnog pisma sredozemljem su proširili Feničani koje je za razliku od prethodnih analitičkih pisama s tisućama znakova bilo lako usvojivo. Glavnim uzrokom za potrebu takvog pisma bio je nagli procvat trgovine koja je iziskivala jednostavan sustav bilježenja i komunikacije među trgovcima i poslovnim partnerima. Spoznaja da se govor sastoji od ograničenog broja glasova i da se svakom glasu može odrediti znak vjerojatno se pojavila već u Egiptu koji unatoč toj činjenici nikada nije izašao iz analitičkog sustava.

³⁷ Havelock, Eric A. Muza uči pisati: razmišljanja o usmenosti i pismenosti od antike do danas. Zagreb: AGM, 2003., str. 98.

³⁸ Isto, str. 91- 92.

Glasovno pismo se pojavljuje negdje nakon polovine drugog tisućljeća prije Krista na području biblijskog Kanana naseljenog Semitima, a poznati trgovački centri bili su gradovi Tir, Sidon, Ugarit i Biblos. Koncem drugog tisućljeća prije Krista zapodnosemitski narodi upotrebljavali su 22 slova koja su odgovarala konsonantima, a samoglasnici su se podrazumijevali. Dakle, osim feničke varijante pisma na Bliskom istoku razvilo se još nekoliko konsonantskih pisama kao što su npr. aramejsko i hebrejsko pismo. Aramejsko je pismo utjecalo na razvoj arapskog pisma koje se proširilo arapskim osvajanjima u 7. i 8. stoljeću, a kasnije i širenjem Osmanlijskog carstva.

6.1.1. Grčki alfabet

Kada se dogodio obrat prema pismenosti, došlo je i do promjene unutar ljudskog društva. Kriza je nastupila uvođenjem grčkog alfabeta budući da je ponuđena druga perspektiva kao medij komunikacije. To su bile tek djelomično društvene promjene i prilagodbe, a glavni preobražaj dogodio se u umu i načinu na koji um misli dok govori. Naime, to je bila izrazito grčka kriza (ne hebrejska, babilonska ili egipatska) i to zbog superiorne učinkovitosti alfabeta. Usmenu komunikaciju karakterizirala je fluentnost, a da bi se komunikacija ostvarila u pisanom obliku bilo je potrebno usporedno razviti i vizualnu fluentnost. Predgrčki sustavi to nisu mogli ostvariti budući da se njihova pismenost temeljila na djelomičnom bilježenju oralizma.

Uvođenje alfabeta počelo je djelovati na funkciju pamćenja koja je s vremenom slabila i dokinula potrebu za narativizacijom iskaza koje je trebalo sačuvati. Time je tekst postao ekvivalentom izgovorene riječi, a pojam eposa

kao usmeno sačuvanog govora zamijenio je logos kao mentalna operacija rasuđivanja koja obuhvaća govorni i pisani diskurz.³⁹

Za razvoj modernog europskog alfabeta bilo je potrebno prilagoditi feničko pismo grčkom indoeuropskom jeziku što se dogodilo između 1100. i 800. godine prije Krista. Ta se prilagodba sastojala u stvaranju slova za glasove koji nisu postojali u semitskom feničkom pismu i u pretvorbi nekih suvišnih znakova za grčki jezik u samoglasnike. Grčki alfabet normiran je 403. godine prije Krista, a za osnovicu je poslužilo pismo jonskih Grka. Tako se klasični grčki alfabet sastojao od 24 slova, a Aristofan Bizantski uveo je i tri oznake za zvučnost- oštri, teški i zavijeni naglasak koji su trebali pomoći strancima pri izgovoru grčkog jezika. Interpunkcijski su znakovi (točka, zarez i crtica) uvedeni 205. pr. Krista.

U vrijeme dok su Grci još prilagođavali semitski alfabet, slova *bêl*, *gimel*, *daleth*, *z' ayin*, *kāp*, *lamed*, *mem*, *nun*, *pe*, *reš* i *tau* (semitska imena) bila se preuzeta bez mijenjanja njihovih fonetskih vrijednosti. I ova prva slova alfabeta potekla su od slika. Tako je s vremenom umjesto cijele riječi sličica označavala samo prvo slovo, odnosno glas na koji je riječ počinjala. Uistinu, svaki znak alfabeta krije neki oblik i dublji smisao. Najstarije svjedočanstvo koje govori o tome jest legenda o Minosu, kretskom vladaru i bikolikom bogu čiji su najstariji uzorci pronađeni na Sinaju i to na hebrejskom jeziku.

Svaki je znak predstavljao jedan pojam važan za tu priču: bog- bik (alef) koji živi u svojoj kući (beth), odnosno palači s bezbroj hodnika, a kao gospodar Svijeta nosi vladarsku palicu (gimmel), dok mu kao Graditelju svijeta pripada znak arhitekta, to jest mjerni trokut (daleth), a kao onome koji osigurava rast prirode pripada znak rascvjetale grane (he) i tako se do kraja priče, u prvih 12 znakova, bilježe se njegove vladarske osobine. Međutim, od 13 znaka počinju se nabrajati njegovi neprijatelji, slike mraka, podzemlja i smrti, kao što su voda

³⁹ Isto, str. 127- 128.

(mum) ili zmija (nu), koje su na koncu i uzrokom njegove smrti. Smrt je obilježena ukrštenim crtama (tau) čime je izražena stara ideja o presijecanju životne niti.⁴⁰

Kod nekih je hebrejskih slova prilagodbom u grčkom pismu došlo do doslovnog preokreta. Slovo koje je predstavljeno glavom bika u kretske – sinajskom pismu (trokutasta glava s dva roga), Grci su počeli pisati *naopako*, pa je tako nastalo i slovo A (glava bika postavljena naglavce). Rijetko kada razmišljamo o tome da je u običnom slovu abecede zapisana priča o stvaranju stara preko tri tisuće godina.

Slika br. 5: srebrna glava bika sa zlatnim rogovima, 1600. pr. Krista. Nacionalni arheološki muzej, Atena.⁴¹

Slika br. 6: Pablo Picasso. Glava bika, 1943. Dijelovi bicikla, bronca. Galerija Louise Leris, Pariz.⁴²

⁴⁰ Ivančević, Radovan. Likovni govor: uvod u svijet likovnih umjetnosti: udžbenik za I razred gimnazije. Zagreb: Profil, 1997., str. 44- 45.

⁴¹ Preuzeto s web stranice: <https://www.pinterest.com/pin/234820568044693038/>

⁴² Preuzeto s web stranice: <http://bestpictureonline.blogspot.hr/2011/10/bulls-head-picasso.html>

6.1.2. Latinsko pismo

Za naš zapadni civilizacijski krug najvažniji je razvoj latinske abecede koja je nastajala pod grčko- etruščanskim utjecajem. Etruščani su narod koji su se oko 1000. godine prije Krista doselili iz Male azije na Apeninski poluotok. Etruščansko je pismo bila mješavina semitskog i grčkog glasovnog pisma s 22 znaka iz semitskog i 4 glasa iz grčkog sustava. Jezik Etruščana je djelomično odgonetnut, a slova su pisana udesno. Najduži natpis na etruščanskom jeziku čuva se u zagrebačkom Arheološkom muzeju, a zapisan je na platnu. To je ujedno jedina poznata platnena knjiga iz antičkog doba. Za razvoj latinskog pisma najviše su zaslužni Etruščani, a sam narod je potisnut širenjem i prevlašću latinskog pisma koje su proširili stanovnici Lacija od kojih su potekli Rimljani. Latinska je abeceda obuhvaćala 23 slova, 21 slovo preuzeto je od Etruščana, a slova Y i Z su preuzeta iz grčkog alfabeta kako bi se omogućila lakša transliteracija grčkih riječi u latinske. Kasnije širenje i razvoj latinice uglavnom podrazumijeva prilagodbu različitim jezicima.⁴³

6.2. Knjiga i knjižnice u antičkoj Grčkoj

Kao što je već navedeno, grčku je pismenost obilježilo feničko pismo odnosno semitski narod koji se služio tim pismom i nastanjivao područje današnjeg Libanona. Semitski je alfabet bio prilagođen grčkom jeziku i dalje se samostalno razvijao. Pismenost se najprije proširila na području jonskih Grka ali o knjigama i knjižnicama iz toga razdoblja znamo vrlo malo zbog razornih ratova koje su drevni grčki gradovi vodili s Perzijom.

Za pisanje su Grci koristili različite materijale kao što je npr. keramika, ali najvažnija je podloga bila papirus uvezen iz Egipta. Nakon grčko- perzijskih sukoba iz kojih su Grci izašli kao pobjednici počinje novo razdoblje antičke

⁴³ Pelc, Milan. Pismo- knjiga- slika: uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb: Golden marketing, 2000., str. 38.

Grčke. Atena je bila glavno kulturnoumjetničko središte, a zanimanje za knjigu i pisanu riječ bilo je iznimno veliko. Tako su u Ateni postojale brojne knjižare, a na javnim su se mjestima često održavala čitanja. Neki su učenici pojedinci kao što su Aristotel, Demosten i Euripid posjedovali i privatne kolekcije koje su bile preteče knjižnica. Prvu knjižnicu koja je imala obilježje javne ustanove osnovao je Aristotel i ona je udarila temelje dvjema najpoznatijim antičkim knjižnicama, u Pergamu i Aleksandriji.

6.2.1. Knjižnica u Aleksandriji

Najčuvenija knjižnica helenističkog doba bila je ona u Aleksandriji koju su u Egiptu utemeljili Ptolomejevići. Njezin duhovni pokretač bio je Grk Demetrije iz Falerona (oko 350- oko 285. god. pr. Krista). Bio je to učenjak širokih razmjera, učenik Teofrastov, državnik, pisac i u punom smislu predstavnik tadašnje atenske intelektualne elite. Demetrije je u Aleksandriji i među njezinim stanovnicima pronašao onu strast nadahnutu željom da od svoga grada učine središte preporođenog Egipta pod pokroviteljstvom starog helenističkog svijeta.

Po uzoru na Aristotelovu peripatetičku školu Ptolomejevići su u Aleksandriji osnovali Mouseion, akademiju zamišljenu kao sveučilište. Učenjaci Mouseiona već su na samom osnutku uživali neuobičajenu akademsku slobodu, a njihova zajednica je funkcionirala poput srednjovjekovnog redovničkog sustava. Članovi su zajedno objedovali, dijelili vlasništvo i činilo se da je vladajuća dinastija shvaćala kako će takvo podržavanje intelektualne slobode uroditi značajnim plodovima.⁴⁴ Postoji i anegdota kada je Ptolomej I Soter razočaran sporim progresom na polju matematike, upitao svoga učitelja Euklida za brži i efikasniji način učenja. Na to pitanje je Euklid odgovorio: Ne postoji

⁴⁴ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985., str. 108.

carski put do geometrije. Nudeći primamljive uvjete pod carskim pokroviteljstvom učenjacima iz raznih strana svijeta, Ptolomejevići su aleksandrijsku knjižnicu pretvorili u riznicu znanja, a svoje takmace na Rodosu i u Pergamu sabotirali zabranom uvoza papirusa. Upravo je ta zabrana rezultirala pronalaskom pergamene kao nove podloge za pisanje koja će kasnije kroz tisuću godina u Evropi slovit kao najizdržljiviji i preferirani medij. Najpoznatiji učenjaci Aleksandrije koji su se okupili oko 700 000 svitaka bili su Euklid, Erastoten, Strabo, Galen i Arhimed. Aleksandrija je bila i tadašnje svjetsko središte lirske poezije, a jedan od značajnih predstavnika, Kalimah služio je i kao knjižničar pri Mouseionu. On je i autor prve poznate svjetske bibliografije *Pinakes* koja je predstavljala katalog aleksandrijske knjižnice.

U prvim stoljećima nakon Krista Aleksandrija je bila pozornica velikih kulturnih previranja među tzv. poganima, Jevrejima, kršćanima i neoplatonistima. Ipak, knjižnice su uvijek morale imati šire obzore od takvih. Tako je aleksandrijska knjižnica sakupila i pohranila cijeli korpus grčke literature i najznačajnija djela pisana na stranim jezicima i tako sa svojom znanstvenom zajednicom postala prototipom sveučilišta moderne ere.

Budući da su bile pod pokroviteljstvom vladara, velike knjižnice su stradavale u vremenima ratnih razaranja. Većina onoga što je doprlo do današnjeg doba sačuvalo se u manjim privatnim knjižnicama.

Od veličanstvene aleksandrijske knjižnice do danas se, nažalost, ništa nije sačuvalo. Brojna djela antičkih pisaca svjedoče kako se sastojala od deset velikih prostorija čije su zidove ispunjavale police sa svicima. U tim su prostorijama osim učenjaka boravili prepisivači, korektori, lektori i knjižničari koji su brinuli da se za svitke izrade odgovarajući katalozi i da ih se smjesti na odgovarajuće mjesto. Zamisao Ptolomejevića razvila se pod kozmopolitskim obzorima Aleksandra Velikog, a cilj je bio sakupiti cjelokupno znanstveno i

literarno blago što su ga do tada stvorili Grci i ostali narodi koji su se nakon Aleksandrovih pohoda našli pod okriljem helenskog svijeta.

Načini nabave, osim uobičajenim putem preko dobro opskrbljenih knjižara iz Atene i s Rodosa, često puta nisu bili najkorektniji. Kraljevi službenici su pretraživali brodove koji su stizali u aleksandrijsku luku i oduzimali sve knjige. U nekim slučajevima su kopije vraćene vlasnicima dok su originali pohranjeni u knjižnici.

Da se Ptolomejevići nisu prema znanju odnosili centralistički i da nisu vodili agresivnu politiku konfiscirajući knjige u privatnom vlasništvu, možda bi mnoga izgubljena djela preživjela. Nažalost, velike knjižnice su često puta i poprišta gubljenja istine koja tek zadovoljavaju unutrašnji barbarizam svojih mecena, odnosno njihov gubitak je često puta produkt neznanja, straha i pohlepe tih istih.

Postoje različite legende o stradanju aleksandrijske knjižnice. Mnoge od njih povezane su s arapskim osvajanjima. Tako je Aleksandriju 641. Godine zaposjeo arapski osvajač Amir koji je konzultirajući se s kalifom Omarom spalio sve knjige koje nisu bile u suglasju s Alahovom riječju. Tvrdi se da je ta priča poslužila samo kao izgovor nekim kroničarima koji su pokušali zataškati rasprodaju knjižničnog blaga za Saladinovih pohoda protiv križara.

Još jedna legenda o uništenju knjižnice pripisivana je Juliju Cezaru koji je navodno u Kleopatrinom obračunu s Ptolomejem XIII 48. god. pr. Krista zapalio flotu u aleksandrijskoj luci s namjerom da onemogući napad neprijatelja s mora. Zajedno s brodovljem su navodno spaljeni i svitci koji su pod Cezarovim instrukcijama trebali biti prebačeni u Rim.

Zanimljivo svjedočanstvo uništenja knjižnice vezano je i uz 4. stoljeće nakon Krista kada je knjižnicu uništio aleksandrijski patrijarh Teofil u želji da mu nekadašnji poganski hram Serapis posluži kao crkva. Prema navedenom

aleksandrijska je knjižnica gorjela više puta, a antička Grčka koja nikada nije postala jezičnim monolitom, ubrzo je sa svojom mješavinom koptskog, aramejskog, hebrejskog, grčkog i latinskog postala neshvatljiva i strana Aleksandrijcima kršćanske ere. Vjerojatno ignorirano generacijama aleksandrijsko knjižnično blago je propadalo pod neumoljivim zubom vremena i lošim uvjetima čuvanja. Propale svitke zamjenjivali su rukopisi već nazadne rimske civilizacije ili oni crkvenih otaca. Na kraju je sigurno i točno samo jedno: aleksandrijskoj knjižnici se dogodilo mnogo, mnogo stoljeća.⁴⁵

6.2.2. Knjižnica u Pergamu

Drugu po znamenitosti knjižnicu helenističkog doba predstavljala je ona u Pergamu koju je osnovao kralj Eumen II (197- 159.) iz loze Atalida. Taj kralj je bio veliki ljubitelj i štovatelj umjetnosti, a svoje je izaslanike slao po cijelom tadašnjem poznatom svijetu da za njegovu knjižnicu nabave ili kopiraju vrijedna djela. Ta se knjižnica nalazila u Ateninu hramu i zabilježeno je da je čuvala više od 20 000 svitaka. U sklopu knjižnice nalazile su se i dvorane za čitanje, a jedno vrijeme knjižnicu je vodio knjižničar Krates iz Malosa koji je najvjerojatnije izradio i njezin katalog.⁴⁶

Krajem 19. stoljeća arheološka iskapanja u Pergamu su razotkrila ostatke poznate knjižnice. Ona se nalazila u hramu božice Atene, a po njenim temeljima je utvrđeno kako su bile građene velike knjižnice helenističkog doba. Sastojale su se iz tri vrste prostorijske: dvorane za reprezentaciju, dvorane za čitanje i dvorane u kojoj su bili smješteni ormari ili police za svitke. Na sredini knjižnice

⁴⁵ Battles, Matthew. *Library: An Unquiet History*. London: Vintage U.K. Random House, 2004., str. 22- 25.

⁴⁶ Stipčević. Aleksandar. *Povijest knjige*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985., str. 113.

nalazila se statua božice Atene, a bile su izložene i one poznatih pjesnika i pisaca poput Homera i Herodota.⁴⁷

Budući da je Aleksandrija Pergam doživljavala kao rivala, širenje glasa o znamenitoj pergamskoj knjižnici dovelo je do odluke kralja Ptolomeja V Epifana o zabrani izvoza papirusa u Pergam. Upravo je ta odluka prisilila Pergam na poboljšanje životinjske kože kao materijala za pisanje koji je po tom gradu dobio i ime (*njem.* Pergament ← *lat.* membrana Pergamena ≈ *grč.* Pérgamon).⁴⁸

6.3. Knjižnice Rimskog Carstva

Rimljani su i do plemenitih stvari poput knjiga na najlakši način dolazili putem pljačke, a oni koji su imali novaca vrlo su jednostavno dolazili do literature kupnjom na knjižarskom tržištu u Rimu i drugim većim kulturnim središtima. Najznačajniji rimski kolekcionar bio je Ciceron. Ciceron je jako cijenio svoju zbirku knjiga nazivajući je dušom kuće.⁴⁹ Svoje privatne knjižnice posjedovali su naravno i carevi te znanstvenici i pisci kojima je bila potrebna literatura za svakodnevni rad. Jedna od upečatljivijih bila je knjižnica grčkog gramatičara Epafrodita iz Heroneje koji je u 1. st. nakon Krista živio u Rimu. Njegova je knjižnica imala oko 30 000 svezaka.

Na području Pompeja, 1752. godine otkriveni su ostaci knjižnice koja je stradala u vulkanskoj erupciji Vezuva. Pronađeno je oko 2000 svitaka u karboniziranom stanju koji su uspješno odmotani i pročitani. Ta otkrivena djela isključivo su vezana uz filozofski rad epikurejske škole.

⁴⁷ Jurić, Šime. Pregled povijesti knjižnica: s kratkim prikazom razvoja pisma. Zagreb: Kultura, 1956., str. 53.

⁴⁸ Casson, Lionel. Libraries in the Ancient World. Yale Nota Bene Book, London, 2002., str. 50- 53.

⁴⁹ Hessel, Alfred. Povijest knjižnica: pregled od njihovih početaka do današnjih dana. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1977., str. 8.

6.3.1. Javne knjižnice u Rimu

Prvi neuspješan povod za gradnju javne knjižnice potaknuo je iznova neiscrpni kulturni izvor antičke Grčke. Cezar, očaran aleksandrijskom knjižnicom, namjeravao je sličnu izgraditi i u Rimu s ciljem i prebacivanja dijela knjižničnog fonda iz Aleksandrije. Taj je zadatak povjerio jednom od najznamenitijih rimskih intelektualaca Marku Terenciju Varonu koji je u tu svrhu i napisao djelo *De bibliothecis* koje je nažalost izgubljeno. Iako Cezar nije uspio izvršiti svoj naum zbog iznenadne smrti 44. godine. Njegovu je zamisao ostvario rimski pjesnik i vojskovođa Azinije Polion negdje između 39. i 33. godine pr. Krista. Troškovi za tu knjižnicu bili su podupirani pljačkom na području Dalmacije za vrijeme ratova protiv Ilira. Smatra se da je ta knjižnica bila raskošno uređena po uzoru na grčke knjižnice, a imala je dvije prostorije: jednu za grčke, a drugu za latinske knjige. Kako je Rim početkom carstva sve više dobivao na važnosti, rasla je i potreba za otvaranjem novih knjižnica. Tako je car August podigao dvije velike knjižnice koje su bile ukrašene kipovima znamenitih ličnosti poput pisaca, pjesnika i znanstvenika. Jedna od tih knjižnica izgrađena je na brdu Palatinu 28. godine pr. Krista, a po njemu je i dobila ime, *Bibliotheca Palatina*.⁵⁰

Najznamenitiju knjižnicu starog Rima otvorio je 113. godine nakon Krista car Trajan. Knjižnica je nosila ime *Bibliotheca Ulphia*, a bila je podijeljena na dvije velike zgrade. Jedna je zgrada bila namijenjena za grčku, a druga za rimsku literaturu. Međusobno su bile odijeljene Trajanovim stupom, a korisnik koji je trebao konzultirati literaturu na oba jezika morao je prepješačiti oko 40 metara od jedne do druge prostorije. Knjižnica je izgrađena nedaleko od Foruma Romanuma što ukazuje na važnost jedne takve institucije. Trajanova namjera je bila izrazito humana. To je prvi poznati car koji je običnom puku pokušao približiti knjigu smjestivši je u centar događanja. Naime, ona je bila podignuta u

⁵⁰ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985., str. 116- 117.

sklopu javnog kupališta i time nije bila rezervirana samo za intelektualnu elitu. To je bio uzor koji će slijediti i carevi nakon Augusta.⁵¹

6.4. Oblici knjige u antici

Ono što je bilo svojstveno antičkom dobu bila je upotreba različitog materijala za pisanje. Materijal je bio uvjetovan karakterom teksta ili nedostatkom pogodnijeg pisaćeg materijala. To posebice vrijedi za liko od kore drveta (lat. lyber) po kojem je knjiga kod Rimljana i dobila ime. U ranije su doba Rimljani svoje knjige pisali na tkanini ali nijedna od takvih knjiga nije sačuvana.⁵²

U širokoj upotrebi su bile voštane pločice koje su služile za bilježenje kratkih podsjetnika i bilježaka. Bile su napravljene od slonovače ili drva premazanih voskom po kojem se pisalo oštrom pisačkom. Dvije ili više takvih pločica bile su spojene vrpcom kako bi se mogle preklapati i na takav se način dobivala neka vrsta bilježnice. Ako se takav kodeks sastojao od dvije, tri ili više pločica nazivao se dyptycha, triptycha, polyptycha na grčkom jeziku, a ako su bili manjeg formata koji su mogli stati u šaku, nazivali su se codicilli ili pugillares od pugnus što znači šaka.⁵³

U kasnom razdoblju Carstva vanjske površine tih malenih kodeksa ukrašavale su se figuralnim prikazima. Na tim su voštanim pločicama pisali i Grci i Rimljani, a pisalo se oštrim šiljcima od metala, slonovače ili obične kosti tzv. stylusima koji su na jednom kraju bili zašiljeni, na drugom završavali proširenjem u obliku male lopatice kojom se brisao napisani tekst, tj. poravnavao vosak na pločici. Od imenice stylus je nastao i izraz *vertere stylum*

⁵¹ Casson, Lionel. *Libraries in the Ancient World*. London: Yale Nota Bene Book, 2002., str. 84- 85.

⁵² Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. Zagreb: Zavod Matice hrvatske, 1985., str. 71.

⁵³ Jurić, Šime. *Pregled povijesti knjižnica: s kratkim prikazom razvoja pisma i knjige*. Zagreb: Kultura, 1956., str. 28.

što doslovno znači okrenuti stilus odnosno brisati, a u prenesenom značenju ispravljati tekst.

Slika br. 7: Pisanje na voštanoj pločici, slikar Douris oko 500. god. pr. Krista. (Berlin)⁵⁴

Za pravljenje kraćih bilježaka Grci su upotrebljavali ostatke od rabljenih glinenih posuda koje su nazivali ostrakon. Na njima se obično pisalo na unutrašnjoj, konkavnoj strani. Budući da se mogao naći u svakoj kući, bio je to pisaći materijal siromašnog sloja. Atenjani su na tim keramičkim otpacima zapisivali i imena ljudi koji su bili osuđeni na progonstvo, a od tuda dolazi i izraz *ostrakizam* za odluke o protjerivanju.⁵⁵

Slika br. 8: Ostrakon s Aristidovim imenom, 483- 482. god. pr. Krista, Muzej antičke Agore u Ateni.

⁵⁴ Preuzeto s web stranice: https://en.wikipedia.org/wiki/Wax_tablet

⁵⁵ Kulundžić, Zvonimir. Put do knjige. Zagreb: Epoha, 1959., str. 130.

Među rijetko upotrebljavane materijale spada zmijska koža. Poznat je zanimljiv podatak kojeg početkom 12. stoljeća zabilježio bizantski pisac Zonara. Prema tom izvoru u požaru koji je krajem 5. stoljeća uništio carsku knjižnicu u Konstantinopolu izgorio je, uz ostale dragocjenosti, i primjerak ilustrirane knjige koja je sadržavala Homerove epove pisane zlatnim slovima na podlozi od zmijske kože.

Iznimno rijetko su se za писаći materijal u antici koristili tanki listovi od zlata i srebra. Od drugih se metala češće upotrebljavalo olovo i to već u 5. st. pr. Krista zbog pogodnog karaktera- mekano je pa su se u njega lako urezivala slova i savitljivo što je po potrebi omogućavalo svijanje u svitak. Iako je bio podoban kao materijal, to nije bio primarni razlog njegove šire upotrebe. Naime, Grci, Etruščani i Rimljani su na olovne pločice zapisivali razne magijske formule zbog vjerovanja u magijska svojstva olova. Mnoge od njih sačuvale su se uz posmrtnu ostatke budući da su čarobne formule pokojnike štatile od zlih duhova.⁵⁶

Slika br. 9: Jordanski olovni kodeks (veličine kreditne kartice)⁵⁷

⁵⁶ Kulundžić, Zvonimir. Put do knjige. Zagreb: Epoha, 1959., str. 139- 140.

⁵⁷ Preuzeto s web stranice: http://jingreed.typepad.com/jingreeds_musings_from_th/archeology/page/2/

Najvažnija sirovina pri proizvodnji tadašnjih knjiga bila je, kao što je već spomenuto, papirus. Papirus se uvezio iz Egipta, a neispisani list papirusa Rimljani su nazivali charta što se do danas na nekim jezicima sačuvalo kao riječ za papir. Papirusni svitak Grci su nazivali kylindros zbog valjkastog oblika, a Rimljani volumen zbog odmotavanja (volvere) u oba smjera. Budući da se veće djelo sastojalo od više volumena, taj se pojam sačuvao sve do današnjih dana za neko djelo u više svezaka.⁵⁸ O jednoj strani svitka obično je visio komadić pergamenta ili papirusa na kojem je bio ispisan naslov djela. Ta je praksa bila uvriježena osobito ako se djelo čuvalo u knjižnici. Papirus je kao podloga za pisanje u Rimu korišten i u carsko i u republikansko doba, a sa širenjem carstva proširit će se mnogim krajevima Evrope. Na njemu će se pisati sve dok pergament u kasnom carstvu nije ograničio, a potom i potpuno istisnuo njegovu upotrebu. Važnu ulogu u prevladavanju pergamenta u odnosu na papirus imalo je kršćanstvo koje je oduvijek preferiralo pergament. Činjenica je da knjiga u judeokršćanskoj tradiciji sadrži svete tekstove koji su morali biti napisani na izdržljivom materijalu, a ne na potrošnom kao što je bio papirus. Dakle, knjiga kod kršćana i kod Židova imala je profani karakter dok su je Grci i Rimljani tretirali kao uporabni objekt koji je na koncu mogao biti i fizički uništen.⁵⁹ Tako je s jačanjem kršćanstva zaživjela upotreba pergamenta, a s njegovom upotrebom se formirao i novi oblik knjige- kodeks umjesto prijašnjeg svitka. Primarna prednost kodeksa nad svitkom bila je ta što se na pergamentu moglo pisati s obje strane, a ne samo na jednoj. Pogrešno napisani podaci mogli su se lako brisati, a stranice ponovo upotrijebiti što je kod papirusa bilo vrlo teško izvedivo. Oblik kodeksa bio je i mnogo jednostavniji za uporabu, a proces pronalaženja podataka znatno je ubrzan. I samo čuvanje je bilo praktičnije budući da nije bilo opasnosti od savijanja, a kodeksi su se mogli bez problema oslanjati odnosno naslagati jedan na drugi. Kodeks je pokazao i bolje prednosti

⁵⁸ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985., str. 81.

⁵⁹ Isto, str. 85.

prilikom oslikavanja teksta. Dok su se na papirusu slike mogle izvesti samo vodenim bojama jer jedino one nisu otpadale s podloge prilikom svijanja svitka, čvrstoća pergamenta omogućavala je umjetniku slikanje i drugim tehnikama- npr. bilo je moguće apliciranje tankih zlatnih listova i sl. Osim toga, četvrtasta zadanost kodeksa pružala je iluminatoru bolju koncepciju slike u odnosu na tekst.

S prihvaćanjem pergamentnog kodeksa kao medija za pisanu riječ, knjiga je sve više dobivala osobine luksuznog predmeta. Uvez će postati do kraja antike i u srednjem vijeku najraskošnijim dijelom kodeksa. Već su se pred kraj antike korice ukrašavale srebrom, zlatom i dragim i poludragim kamenjem. Upravo se u tom razdoblju i pojavljuje niz umjetničkih zanimanja vezanih upravo uz proizvodnju knjiga uglavnom u sklopu kršćanskih crkava i samostana.

7. Europsko srednjovjekovlje

Nakon pada Rimskog Carstva za knjigu i knjižnice su došla teška vremena. Doduše, ne istovremeno, ali sigurno je na području cijelog bivšeg Carstva pomalo kultura knjige propadala. Na zapadu je Carstvo postalo plijen Germana i drugih naroda što je ubrzalo propadanje poljoprivrede, rudarstva, zanatstva, državne administracije. To se značajno odrazilo i na propadanje izvrsne mreže putova kojom su bili povezani i najudaljeniji gradovi nekada najmoćnijeg carstva, a upravo je ta činjenica imala katastrofalne posljedice za proizvodnju, potražnju i raspačavanje knjige.⁶⁰

Provala stranih i nekultiviranih naroda ubrzala je raspadanje započeto u kasnom Rimskom Carstvu. Barbari su opadanje prometnuli u nazadovanje, a

⁶⁰ Isto, str. 129- 130.

tom osiromašenom svijetu sudbinu će zapečatiti naknadno i jedna prirodna pošast, epidemija kuge. Od 543. godine kuga se s Istoka proširila i hara Italijom, Španjolskom i velikim dijelom Galijske.⁶¹

U Istočnom carstvu koje je odoljelo naletima barbara ipak se nije mogla očuvati stara društvena struktura. Na tom će se području ustoličiti islamska kultura koja je po mnogočemu bila različita od grčko- rimske civilizacije, ali će i ona svoj kulturni uspon temeljiti na baštini koju su zatekli na osvojenim područjima. Važnu ulogu u kataklizmi koja je zahvatila do tada poznati svijet u očuvanju kulturne baštine i kontinuiteta između antičke i novonastale srednjovjekovne kulture odigrat će upravo knjiga.

7.1. Sudbina knjige i pismenosti

Ma koliko bile katastrofalne posljedice zalaska antičke kulture i svijeta, knjige iz brojnih knjižnica u Rimu i drugim velikim središtima našle su utočište u novim kršćanskim knjižnicama. Naravno, bez imalo dvojbe, velike su količine knjiga ipak bile uništene u najezi različitih naroda koji su i poput kršćana iz različitih pobuda uništavali knjige. Poznato je da su mnoge od njih sačuvane u Italiji, Španjolskoj i Africi. U sjevernoj je Africi sve do 7. stoljeća i dolaska Arapa bila očuvana knjižarska tradicija i na taj se način u pisarskim radionicama sačuvalo još mnogo knjiga koje su uspjele održati prepisivačku proizvodnju. Dio knjiga koji se sačuvao iz starijih vremena tijekom 6. i 7. stoljeća dospjet će u Španjolsku gdje su pokršteni Vizigoti stvorili povoljne uvjete za posljednji uspon ranokršćanske učenosti u kojoj su se i antička i poganska baština uvažavale u jednakoj mjeri. U toj tolerantnoj kulturi izrastao je veliki lik Izidora Seviljskog, pisca posljednjeg dijela antičke enciklopedistike *Etymologiae*. Za njezino sastavljanje taj je pisac imao na raspolaganju velik broj knjiga antičkih pisaca koje su se u to doba vrlo lako mogle pronaći na području Španjolske.

⁶¹ Le Goff, Jacques. *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*. Zagreb: Golden marketing, 1998., str. 54- 55.

Budući da je to djelo bila jedina veza tadašnjih učenjaka s antičkim svijetom izazvalo je mnogo pozornosti i vrlo se brzo proširilo u tadašnjim zemljama Evrope. Provalom Arapa u Španjolsku mnogi redovnici zajedno sa svojom literaturom iseljavaju se u Italiju, Francusku i druge zemlje izvan arapskog doticaja.⁶²

U ranom srednjem vijeku najveći broj knjiga nastat će na području Italije gdje će se sve do sedamdesetih godina 6. stoljeća održati kontinuitet antičke knjižne djelatnosti. Tada su se u Italiji nalazili najživlji skriptoriji koji će opskrbljivati knjigama mnoge samostane i vladare diljem Evrope. Toj živoj knjižnoj djelatnosti u Italiji pripomogla je i nedaleka antička prošlost koju je Rim baštinio, a novi gospodari održali kako bi udovoljili religijskim potrebama.

Provalom barbara uništen je i antički školski sustav u prvom redu devastacijom državnih institucija koje su za školstvo pripremale svećenike, diplomate i učitelje. Oaze pismenosti u novonastaloj klimi postaju samostani, ali u njima svi redovnici nisu bili opismenjeni. Izvan samostana nepismenost je bila redovita pojava, a Evropa je bila prisiljena na povratak usmenoj komunikaciji budući da je pisana riječ bila rijetka i nepristupačna. Bez carske gladi za natpisima u kamenu, službenim govorima i dekretima na papirusu i pergameni, pismo kao medij komunikacije je iščeznulo.⁶³ Kao sredstvom razmjene informacija pismom su se služili izrazito učeni i privilegirani ljudi, npr. sv. Jeronim i papa Grgur Veliki. Tako se pojavio veliki problem kršćanskog svijeta, kako približiti Kristovu riječ običnom puku. Iz tog razloga je Grgur Veliki, kao sredstvo komunikacije s nepismenim pukom, preporučivao sliku po uzoru na sv. Nilusa. Taj je sveti čovjek bio zaluden idejom slike kao knjige za nepismene. Tvrdi se da je sv. Nilus u vrijeme izgradnje neke crkve zamišljao nepismene vjernike kako prilaze oslikanim prizorima iz *Starog* i *Novog zavjeta* i čitaju ih

⁶² Stipčević, Aleksandar. *Povijest knjige*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985., str. 131.

⁶³ Battles, Matthew. *Library: An Unquiet History*. London: Vintage U.K. Random House, 2004., str. 57.

kao da su riječi. Smatrao je da će na taj način neuki ljudi prepoznavati u poznatim slikama asocijacije koje su čuli na propovijedi.⁶⁴

U slikarstvu su te asocijativne elemente predstavljali npr. predmeti koji su se slikali uz pojedine svece. Uglavnom su to bili predmeti ili oruđa kojima su mučenici bili ubijeni i po kojima ih i danas prepoznajemo. To su tzv. slikovni atributi čija je funkcija upravo prepoznavanje likova na slikama, reljefima ili skulpturama.

Slika br. 10: Sveta Katarina, ikona iz istoimenog samostana na Sinaju kojeg je podigao car Justinijan (527- 565). Prikazuje se s kotačem kojim je mučenički usmrćena.⁶⁵

7.2. Srednjovjekovne prepisivačke radionice- skriptoriji

Srednjovjekovne prepisivačke radionice razvile su se pod pokroviteljstvom svećeničkih redova, tj. pri samostanima, biskupijama ili katedralama. Naziv scriptorium se odnosio na prostoriju u kojoj se odvijala

⁶⁴ Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb: Prometej, 2001., str. 108- 109.

⁶⁵ Preuzeto s web stranice: http://www.mukti4u2.dk/m_sctcatherinemonastery.htm

prepisivačka djelatnost. Takve velike radionice imali su iznimno samo neki samostani, a nerijetko su tu djelatnost redovnici obavljali u svojim ćelijama. Posebni skriptoriji su uglavnom mogli zaprimiti od tri do dvanaest prepisivača, a svaki od njih imao je sljedeću opremu: stolac, stalak za držanje knjige koju je prepisivao i još jedan nagnuti stalak na kojem je pisao, stalak za posudu s tintom, pero, nož za oštrenje pera, spužvicu i strugač za brisanje.⁶⁶

Dakle, u ranom je srednjem vijeku svećenstvo upravljalo pisanom riječju i obrazovanjem. Tako se prakticirala čitalačka kultura koja je nagovijestila procvat onoga što danas nazivamo informacijskom kulturom Zapada. U benediktinskim srednjovjekovnim samostanima često su skriptorij i knjižnica zauzimali isti prostor u kojem se svećenstvo bavilo prepisivanjem, kopiranjem i ručnom izradom kodeksa. Upravo su se unutar skriptorija razvili svi elementi moderne knjižne forme kao što je stupčana organizacija teksta na stranici, margine, numeracija stranica, upotreba inicijala što je olakšavalo čitanje. Svi su ti elementi kasnije doprinijeli razvoju referencijalnosti teksta- izrađuju se abecedni popisi i indeksi, naznačuju reference na druga djela i sl.⁶⁷

U želji da se knjiga približi tadašnjim čitateljima, pisari ranog srednjovjekovlja su do savršenstva razvili svoje vještine. Kako bi se što više djelovao u tom smjeru, glavni savjetodavac Karla Velikog, benediktinac Alkuin, osniva uz svoj samostan St. Martin de Tours kaligrafsku školu i prepisivačku radionicu. Iako u toj akademiji nije zaživjelo ništa originalno, sama vještina pisanja je doživjela preporod. Od jedva čitljivih i nezgrapnih pisama ranijih pisara, u skriptoriju Karla Velikog se usavršio poseban stil latinice nazvan *karolina* ili *karolinška minuskula*.⁶⁸

⁶⁶ Cushing Richardson, Ernest. The Medieval Library. Harper's Magazine, April 1905, pp. 778- 797: <http://visualprime.com/Pub/Harpers-1905apr-00788>

⁶⁷ Machala, Dijana. Knjižničarske kompetencije: pogled na razvoj profesije. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2015., str. 62.

⁶⁸ Kulundžić, Zvonimir, Put do knjige. Zagreb: Naučno popularna biblioteka, 1959., str. 288- 289.

Iz karolinške će se minuskule u 12. stoljeću razviti uži, vitkiji i šiljati, dekorativni gotički font koji je izgledom upravo oponašao i tadašnju arhitekturu. Taj font će se zadržati u upotrebi sve do kraja razdoblja manuskripta i dalje u tiskanim knjigama i u razdobljima nakon Gutenberga.

Kada bi pisari završili svoj dio posla, rukopise su preuzimali minijaturisti koji su crvenom tintom izrađivali inicijale i uređivali naslove, podnaslove i slično, po završetku su se knjige uvezivale. Tako su nam u nasljeđe ostavljena jedinstvena umjetnička djela.

Slika br. 11: skriptorij⁶⁹

7.3. Razvoj srednjovjekovnih knjižnica

Knjižnice kakve poznajemo danas razvile su se u okrilju ranokršćanskih crkava i samostana. U početku je to bila nekolicina knjiga koja se koristila u obredne svrhe, a čuvala se nedaleko od oltara. S vremenom su se uz te knjige počele čuvati i neke druge koje bi došle u posjed crkve bez obzira bile obrednog karaktera ili ne. Tako se pojavila potreba i za većim prostorom, od ormarića do omanje prostorije koja je bila smještena između apside i sakristije ili pak red ormarića unutar samostana. Kako je zbirka rasla pojavile su se i knjige različitog

⁶⁹ Preuzeto s web stranice <http://slagalica.isnotonfacebook.com/knjiga.html>

karaktera koje su zbog manjka prostora preseljene u monaške odaje, školu ili se pak za njih pripremila posebna prostorija u samostanu gdje su bile raspodijeljene po nekom smislu.⁷⁰

Ostaci takvih prostorija iz ranog srednjovjekovlja nisu sačuvani. Ipak, sačuvan je građevinski plan za St. Gallen, odnosno model tadašnjeg velikog samostana. Prema tom planu knjižnica je zgrada koja po položaju i veličini odgovara sakristiji, a nadovezuje se na istočnu stranu prezbiterija. Sastoji se iz dva kata. Donji je uređen kao skriptorij, a gornji služi za spremanje knjiga.⁷¹

Ranosrednjovjekovne knjižnične zbirke pripadale su uglavnom različitim vjerskim crkvama, po opsegu vrlo oskudne. Za tako mali broj knjiga nije bilo potrebno osnivati knjižnice koje će se kao institucije otvorene za javnost osnovati tek u 14. stoljeću akumulacijom raznovrsne literature. Tijekom arapske vladavine u Sjevernoj Africi i Španjolskoj od 8. do 14. st. skupljeno je na tisuće rukopisa koji su čuvani u velikim gradovima kao što su Kairo i Kordoba. Tako su mnogi spisi arapsko- španjolske i maorske provenijencije uništeni 1671. u požaru koji je izbio u knjižnici kraljevskog samostana i palače El Escorial.

⁷⁰ Burford Rawlings, Gertrude: *The Story of Books*. New York: McClure, Philips and Co., 1901., URL: <https://archive.org/stream/storybooks01rawlgoog#page/n56/mode/2up>

⁷¹ Hessel, Alfred. *Povijest knjižnica: pregled od njihovih početaka do današnjih dana*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1977., str. 28.

Slika br. 12: Knjižnica samostana u El Escorialu⁷²

Kako su knjige u to doba bile vrlo cijenjena i skupa imovina, postojao je i sigurnosni sustav koji ih je štutio od potencijalnih kradljivaca. Tako su se u 14. stoljeću s pojavom prvih javnih knjižnica pojavile i knjige okovane lancima (lat. libri catenati). Knjige su bile privezane lancima za klupe i police. Lanac je najčešće prolazio kroz alke na rubovima korica kako bi se spriječilo oštećivanje hrpta. Zbog takvog su položaja lanaca knjige stajale hrptom okrenutim od korisnika.

Slika br. 13⁷³

⁷² preuzeto s web stranice: <http://www.bibliotecabecquer.es/ArticulosGenerales.html>

Kršćanstvo koje se nametnulo kao potpuno nova religija pompozno je najavilo usud srednjovjekovnog razdoblja. Širenjem kršćanstva čovjek se kao pojedinac i biće koje slobodno spoznaje sve više sakralizira i pretvara u zatvoreno društvo bez slobode mišljenja podređeno crkvenoj dogmi koja nije imala nikakve veze s filozofijom u ime koje se propagirala. Ipak se svjetska književna baština uspjela sačuvati zahvaljujući prosvijećenim osobama, koje su kao i obično uvijek bile miljama ispred svoga vremena. Sve te znamenite ličnosti mahom su se razvile iz nekih isposničkih crkvenih redova u kojima se njegovao red, rad i disciplina kao antipod visoko pozicioniranom i politički angažiranom svećenstvu.

Jedna od tih ličnosti jest i sveti Benedikt iz Nursije (Nursija oko 480-Monte Cassino 21. ožujka 543.), danas zaštitnik Evrope, koji se nakon samotnjačkog života u špilji kraj Subiaca pojavljuje kao duhovni otac čija je misija dovesti red među raspušteno svećenstvo. Na toj je ideji začeto i njegovo djelo *Regula monachorum* (Pravila) iz kojeg proizlazi da je svrha redovničkog života posvećenost molitvi i radu (*Ora et labora!*) i proučavanju vjerskih knjiga. U svojim pravilima sv. Benedikt spominje i *codices de bibliotheca* pozivajući samostansku braću Monte Cassina na *occupari in lectione divina* čime je postao jedan od začetnika zapadne samostanske knjižnice i monaštva.⁷⁴

⁷³ Preuzeto s web stranice: http://www.historyreadings.com/uk/med_lib/003.html

⁷⁴ Machala, Dijana. Knjižničarske kompetencije: pogled na razvoj profesije. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2015., str. 60.

Slika br. 14: sv. Benedikt iz Nursije⁷⁵

Ipak, za utemeljenje zapadne samostanske kulture najzaslužniji je Flavije Magnus Aurelije Kasiodor Senator, poznatiji kao Kasiodor (Skilacej danas Squillace u Kalabriji, oko 490 – samostan Vivarij, pokraj Skilaceja, oko 583). Najzaslužniji je na polju ponovnog povezivanja s antičkom kulturnom baštinom pri čemu je i iskoristio svoj društveni položaj pripadnika ugledne rimske obitelji i ministra gotskog kralja Teodorika u Ravenni. Najprije je u Rimu pokušao osnovati neku vrstu akademije po uzoru na aleksandrijski Muzej gdje bi se okupili učenici ljudi i razvijali znanost i umjetnost. U tome ga je spriječio upad Bizantinca Belizara u Rim, a svoj naum je ostvario osnivanjem samostana Vivarija na svom imanju u Kalabriji. Naravno, opet je Aleksandrija poslužila kao uzor, a ključnu ulogu je trebala imati knjižnica. Za razliku od brojnih drugih kršćana, Kasiodor se od početka zauzimao ne samo za prepisivanje i očuvanje antičke kulturne baštine, nego i za njihovo proučavanje. U zborniku svojih spisa pod nazivom *Variae* tako navodi: *Propositi quidem nostri est nova construere*

⁷⁵ Preuzeto s web stranice: <https://www.catholiccompany.com/getfed/exorcism-formula-st-benedict-medal/>

*sem amplius vetusta salvare. / Namjera je naša dakako novo stvoriti, ali još više staro sačuvati.*⁷⁶

Ono što je obilježilo rani sredni vijek jest provala barbara i raspad Rimskoga Carstva. To je dovelo do općeg propadanja i pustošenja gradova kao nositelja kulture i civilizacije. Latinski jezik već u 9. stoljeću ubrzano odumire i postaje tek jezikom rijetkih obrazovanih pojedinaca. Zato je to razdoblje obilježilo nedostatak knjiga i mali broj knjižnica budući da su većinu stanovništva činili neuki i manji obrazovani ljudi čije je potrebe zadovoljavala usmena predaja. Tek će u 12. stoljeću pojavom urbanog načina života doći do potpunog obrata. S nastankom i razvojem gradova oblikovala se i nova klasa – građanska. Ponovo se obnavljaju zatvoreni putovi koji su omogućili vezu s drugim sredinama, kulturama i pogledima. Tako se grad pod tim okolnostima otvorio i pisanoj riječi, knjizi i knjižnicama. Kako je latinski jezik postao mrtvim, narodni jezici postaju sve više i pisanim jezikom knjige. Na tim će jezicima nastati mnoga književna djela ne samo pučkog i zabavnog karaktera, nego i vrhunska umjetnička djela sada dostupna i široj publici. U 12. se stoljeću raslojavanjem društva pojavila i potreba za sve specijaliziranim knjigama. To je ozračje stvorilo potrebu za knjigama i knjižnicama kao izvorima informacija. U tom se trenutku obrazovanje, knjige i knjižnice iz nepristupačnih samostana sele u gradove gdje se otvaraju nova sveučilišta. Jezgru sveučilišta činila je naravno knjižnica i sveučilišni skriptorij, ali sada oslobođeni od crkvenog monopola. Knjižnice na sveučilištima nisu više sadržavale samo djela filozofskog i teološkog karaktera već i knjige iz drugih područja kao što su pravo i medicina. Knjižnice su uobičajeno bile podijeljene u dva dijela: *magna libraria* (javna knjižnica) i *parva libraria* (privatna odnosno tajna knjižnica). Javna knjižnica je podrazumijevala čitaonicu u kojoj su profesori i studenti čitali

⁷⁶ Stipanov, Josip. Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti. Zagreb: Školska knjiga, 2010., str. 115.

i koristili značajniju zbirku, a privatna knjižnica bila je otvorena za posudbu duplikata članovima sveučilišta.⁷⁷

Najveća je sveučilišna knjižnica pripadala pariškoj Sorboni, a ime je dobila po osnivaču Robertu de Sorbonu koji je darovao sveučilištu znatnu zbirku knjiga. Na taj je način Sorbona postala prva moderna sveučilišna knjižnica.

Slika br. 15: Matthäus Merijan Stariji: Robert de Sorbone (1201- 1294) i kardinal Richelieu (1575- 1642) ispred Sorbone, ulje na platnu; lokacija: Francuska nacionalna knjižnica⁷⁸

Začetak prvih skupnih kataloga također počinje na Sorboni. To su bili popisi knjiga preostalih pariških koledža i popisi knjiga četiriju benediktinskih opatija u Normandiji koji je nastao već u 13. stoljeću. Ipak, najznačajniji i uistinu i prvi skupni katalog nastao je sredinom 14. stoljeća pod naslovom *Registrum Angliae* (Popis knjiga u Engleskoj), a sastavili su ga franjevci na osnovi fonda 186 crkvenih knjižnica. Time započinje proces postupnog otvaranja knjižnica, čemu su pridonijeli novi crkveni redovi kao što su franjevci

⁷⁷ Stipanov, Josip. Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti. Zagreb: Školska knjiga, 2010., str. 130.

⁷⁸ Slika preuzeta s web stranice: <https://babilonia61.files.wordpress.com/2011/07/il-cardinale-richelieu-davanti-la-sorbona-matthaus-merian-il-vecchio.png>

i cisterciti koji su imali osjećaja za nova duhovna strujanja kasnog srednjeg vijeka.

8. Humanizam i renesansa

Ovo razdoblje je svoju pozornost usmjerilo na antiku što je obilježilo ne samo cjelokupno književno stvaranje, nego i način života. Na ovome mjestu moramo spomenuti Petrarca, ne samo kao osnivača talijanskog humanizma, nego i kao vizionara koji je stvorio novi ideal privatne knjižnice. Godine 1362. Petrarca svoju zbirku knjiga ostavlja crkvi sv. Marka u Veneciji izrazivši želju da ona u dogledno vrijeme bude ravna antičkim knjižnicama. Pod njegovim utjecajem mnogi su humanisti poput Boccaccia postali neumorni lovci na rukopise tako da je bibliofilstvo često poprimalo i groteskne oblike.

Firenca je u to vrijeme vladavine Cosima de Medicija predstavljala žarište znanstvenih i kulturnih dostignuća quattrocenta. Cosimov književni ministar Niccoli na sve je strane slao poslanike koji su prikupljali antičke spise posjećujući pri tome brojne samostanske knjižnice nazivajući ih zatvorima antičkog blaga. Potkraj 14. stoljeća ostvaruje se i plan kojim se zanosio Petrarca, osnivanje velike javne knjižnice. Naime, Niccoli je 1430. svoju ostavštinu namijenio javnosti za opće dobro čovjeka. Kao prva javna knjižnica Italije osnovana je Marciana pri samostanu sv. Marka u Veneciji. Zgradu knjižnice projektirao je Jacopo Sansovino, a njezina se izgradnja odužila sve do 1560. godine. Jedan od prvih njezinih knjižničara bio je Pietro Bembo (1530.), a temelj knjižnične zbirke bila je darovnica kardinala Bessariona 1468. vrijednih bizantskih i renesansnih rukopisa *Serenissimi*. Pod pokroviteljstvom Cosimovog unuka Lorenza de Medicija osnovana je i Lorenziana u Firenci. Sagrađena je u

samostanu pri medicejskoj bazilici sv. Lovre prema projektu Michelangela Buonarrotija, a pod pokroviteljstvom pape Klementa VII, također iz porodice Medici. U njoj je pohranjeno preko 11 000 drevnih rukopisa i 4 500 ranih tiskanih knjiga.

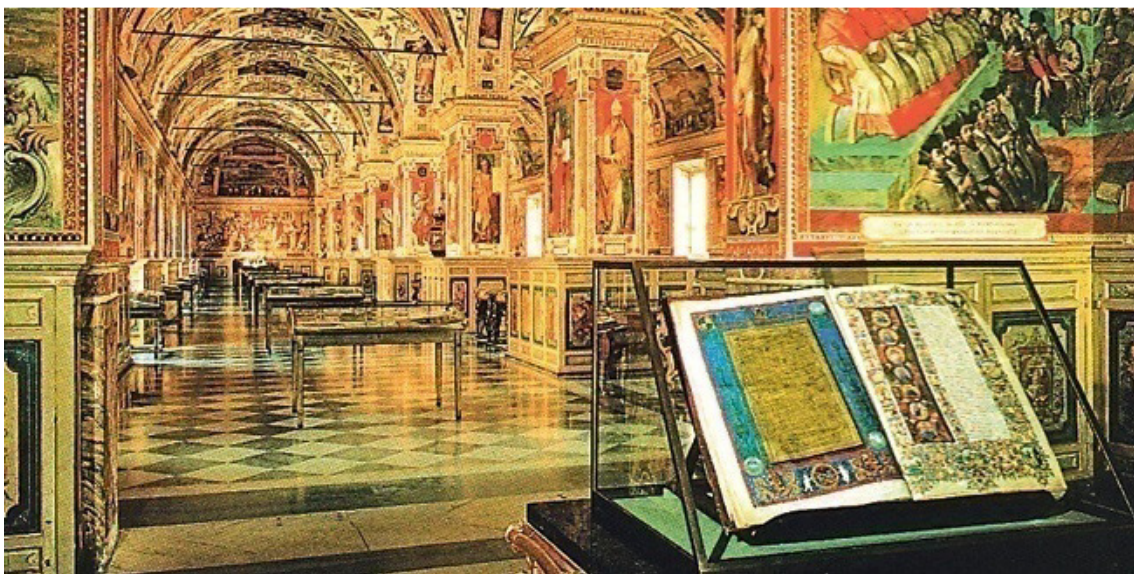

Slika br. 16: Lorenziana⁷⁹

Najveća i najznačajnija knjižnica quattrocenta bila je knjižnica u Vatikanu. Budući da je sve ono što su pape iz Avignona marljivo prikupili (od 1309. do 1378.) propalo za vrijeme zapadnog raskola, crkveni su poglavari po povratku u Rim morali početi iz početka. Ponovni utemeljitelj papinske zbirke bio je Nikola V (1447- 1455) koji je još kao običan svećenik tragao za grčkim rukopisima i redovito upadao u dugove. Kao najveći bibliofil među papama Nikola V je uz pomoć svoga knjižničara Tortellija namjeravao prevesti cjelokupnu grčku književnost na latinski jezik. Nažalost, njegova preuranjena smrt prekinula je mnoge revolucionarne zamisli. Međutim, Vatikan je prikupio oko 800 latinskih i preko 400 grčkih rukopisa i ta je knjižnica postala prvakom u Italiji.⁸⁰

⁷⁹ Preuzeto s web stranice <http://www.operamedicealaurenziana.org/index.php/la-biblioteca-medicea>

⁸⁰ Hessel, Alfred. Povijest knjižnica: pregled od njihovih početaka do današnjih dana. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1977., str. 44- 45.

Slika br. 17: Vatikanska knjižnica (Bibliotheca Apostolica Vaticana)⁸¹

Djelo Nikole V nastavio je Siksto IV (1471-1484) koji je odabrao izvrsnog knjižničara humanista Platinu. Za njihovog vremena broj svezaka se povećao na više od 3500, a bile su izgrađene i posebne prostorije koje su ukasili tadašnji vodeći umjetnici. Prostorije su se dijelile na javnu knjižnicu koja je imala latinski i grčki odjel i tajnu knjižnicu za čuvanje rijetkosti.⁸²

Italija nije bila jedina zemlja u kojoj se probudilo pomalo i mahnito zanimanje za knjige. Ona je predstavljala uzor koji će potaknuti učenjake, vladare i bogate pojedince ostalih evropskih naroda u taj prestižni lov na neprocjenjive rukopise. Tako je prikupljanje knjiga i osnivanje knjižnica postalo trend i kompetencija među bogatom klasom. Među takvim bibliofilima našao se i hrvatsko-ugarski kralj Matijaš Korvin (1440-1490) koji se okružio pjesnicima, filozofima, umjetnicima i počeo prikupljati vrijedne rukopise. U svom dvoru osnovao je knjižnicu nazvanu *Corvina* koja je ubrzo postala jedna

⁸¹ Preuzeto s web stranice: <http://www.jutarnji.hr/apostolska-vatikanska-biblioteka-ima--bunker---ali-zato-nema--pakao-/476170/>

⁸² Hessel, Alfred. Povijest knjižnica: pregled od njihovih početaka do današnjih dana. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1977., str. 44- 45.

od najznamenitijih u Evropi. Nakon Korvinove smrti knjižnica se raspala u okrilju prijestolonasljedničkih borbi. I u Francuskoj se probudilo zanimanje za knjige osobito nakon ratnih pohoda Karla VIII i Luja XII na Italiju. Pri tim pohodima u Francuskoj su kao ratni plijen završile i knjige, pa i cijele knjižnice. One su se redovito pohranjivane u dvorcu Blois, a kao tamošnji bibliofil posebno se istaknuo Lujev ministar kardinal d' Amboise. Ipak, taj novi bibliofilski duh tek se ukorijenio za vladavine Franje I koji je u Fontainebleau napokon uredio knjižnicu u svakom pogledu mjerljivu s onim talijanskim. Franjo I donio je i ukaz kojim je bilo uređeno i uvođenje obaveznog primjerka koji će slijediti i vladari u drugim zemljama što je predstavljalo jedan od najvažnijih izvora za povećanje knjižnog fonda svih javnih knjižnica.⁸³

U Engleskoj koja je bila zaokupljena ratovima dviju ruža nije se pokazao znamenitiji interes za novonastale kulturne struje. Pri tome je bio jedina iznimka vojvoda od Glouceстера koji je studirao i prikupljao antičke rukopise, a čija će bogata zbirka 1448. darovnicom postati vlasništvom Sveučilišne knjižnice u Oxfordu.

Utjecaj talijanskog quattrocenta najjače je odjeknuo u Njemačkoj. Prvi koji je stupio u nadmetanje s Talijanima bio je učenjak i crkveni poglavar Nikola Kuzanski. Taj novi kulturni duh zaslužan je i za nastojanja njemačkih humanista da se književnost putem prevođenja približi i široj, manje učenoj javnosti, a to će se sve skupa ubrzati tiskarskom revolucijom koja je upravo i krenula iz Njemačke.

8.1. Tiskarska revolucija

Budući da su manuskripti i iluminacije predstavljali mukotrpan posao, bez obzira na njihovu nemjerljivu umjetničku vrijednost, društveni razvoj je

⁸³ Hessel, Alfred. Povijest knjižnica: pregled od njihovih početaka do današnjih dana. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1977., str. 46- 47

zahtijevao brži proces umnožavanja knjiga. Revolucija se dogodila ubrzo u obliku jednog od najvećih otkrića čovječanstva- tiskarskog stroja. Osoba koju mi Evropljani veličamo kao izumitelja tiskarskog stroja bio je Johannes Gutenberg, graver i rezač dragulja iz nadbiskupije Mainza punog imena Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg. Ipak, njegov je izum bio tisak pokretnim slovima što je podrazumijevalo rezanje slova abecede u oblik koji se mogao ponovno upotrijebiti za razliku od izrezbarenih blokova u drvetu. Taj njegov genijalni pronalazak vrlo se brzo proširio Evropom, zahvaljujući njemačkim tiskarima koji su znanje vrlo brzo proširili. U Italiji je 1465. otvorena prva tiskara izvan Njemačke. Prva se tiskarska oficina u Veneciji otvorila 1469. godine koja je kao veliko središte evropske kulture odigrala i veoma važnu ulogu za hrvatsko tiskarstvo. Uskoro su se otvorile tiskarske radionice u Švicarskoj (1468.), Francuskoj (1470.), Nizozemskoj (1473.) i u drugim europskim zemljama.

Izum tiska svoj je početak zabilježio 42- rednom Biblijom na latinskom jeziku (na pergameni i papiru). Otisnuta je između 1442. i 1445. godine, a sve knjige otisnute od tog vremena do kraja petnaestog stoljeća nazivamo inkunabulama.⁸⁴ Sadržaj je inkunabula uglavnom bio religioznog karaktera, jedino se Italija od svih zemalja tadašnje Evrope na tom planu izdvajala. Od samih se početaka u Italiji izdaju i drugi tekstovi. Naročito su bila popularna djela klasičnih pisaca, pravna djela i djela suvremenih humanista.

Iako su bili Nijemci, prvi tiskari nisu bili isključivo vezani za njemačku kulturu. Bili su to poduzetni ljudi koji su u toj novoj vještini vidjeli dobar izvor zarade. Oni dolaze u onodobna središta evropske kulture gdje pri manufakturnim i trgovačkim centrima osnivaju prve tiskare. Tiskare su, dakle, nastale na putovima međunarodne trgovine, a kao glavna središta pojavljuju se

⁸⁴ Riječ nastala prema lat. Incunabula- pasice koje bebu drže u kolijevci, inkunabule su prema tome knjige iz prvog doba tiskarstva odnosno djetinjstva tiskarstva.

Milano, Venecija, Lyon, Pariz, Budim, Krakov i drugi. Gutenberg, Fust i Schöffer bili su prvi njemački i prvi tiskari uopće. Poslije njih došli su brojni drugi.⁸⁵

Za razliku od knjiga tiskanih u petnaestom stoljeću, u sljedećem su tzv. cinquecentine bile raznolikije, a na to su djelovala naročito nova zemljopisna otkrića, što je utjecalo na populariziranje zemljopisne i putopisne literature.

Izum tiskarskog stroja nije izgubio osjećaj za rukom pisani tekst. Gutenberg i njegovi nasljednici pokušavali su oponašati zanat pisara. Tako će se i u doba tiskarskog stroja ostvariti i neki od najljepših primjeraka priručnika pisanih rukom.

8.1.1. Tipografska obilježja

Srednjovjekovni rukopisni kodeks u prvim godinama tiskarstva ostao je uzor kojeg je trebalo oponašati. Prve inkunabule su prema tome oponašale oblik slova, način iluminiranja, materijal (papir i pergamena), formu i metodu uveza srednjovjekovnog rukopisnog kodeksa. U oponašanju se išlo toliko daleko da je i tekst u tim prvim knjigama morao biti jednako zgusnut i jednako nepregledan kao u rukopisnim knjigama. Čak se preuzeo i običaj dodavanja opširnih komentara uz tekst koji su često puta daleko opširniji od samog teksta. U tim početnim vremenima ni tiskana knjiga kao i rukopisna nema naslovu stranicu s relevantnim podacima o autoru, naslovu i sl. Ti podaci će se i dalje nalaziti u prvoj rečenici teksta, tzv. *incipitu* ili u posljednjoj rečenici teksta tzv. *explicitu*. Ta se bilješka zove kolofon i nalazila se na kraju rukopisa. Davala je informacije kao što su ime autora, naslov, mjesto tiskanja i točan datum njegovog završetka,

⁸⁵ Budiša, Dražen. Počeci tiskarstva u evropskih naroda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1984., str. 3- 4.

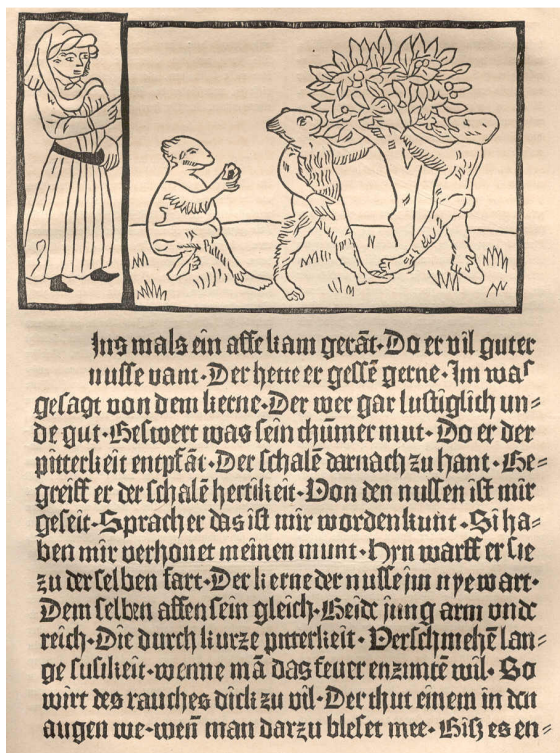
podaci o tiskaru, itd. Ubrzo će se uz kolofon pojaviti i tiskarski znak kojeg su prvi upotrijebili Schöffer i Fust.⁸⁶

Međutim, u 16. stoljeću, kao i sva tadašnja umjetnost, tiskana knjiga doživljava znamenite promjene. Zaneseni renesansnim duhom tiskari postaju slobodniji i napuštaju nametnutu stegu minulog razdoblja. Velika je novost da se u knjigu uvodi prava naslovna stranica. Tom je novošću knjiga dobila svoj konačni pečat koji se očuvao sve do danas.

Tiskarski znak ili signet (od srednjolat. *signetum*= pečat) sada se stavlja na naslovnu stranicu, uobičajeno iznad impresuma. Taj se novi element izgledom razlikuje od šabloniziranih starih signeta koji su se umetali na inkunabule. Stavljanje tiskarskog znaka postat će uobičajen postupak sve do 19. stoljeća, a u modernoj varijanti i stilizaciji zadržao se sve do danas.⁸⁷ U 16. se stoljeću olakšalo i korištenje samom knjigom, naime, riješio se problem obrojčavanja. Umjesto neprikladnog označivanja svežnjića knjižnog bloka složenim tipografskim signaturama po uzoru na inkunabule, uvodi se jedinstvena paginacija odnosno obilježavanje stranica knjige brojkama. Za raskošniji izgled knjige 16. stoljeća zaslužan je bakrorez koji je ilustracije podigao na znatno veći nivo budući da su se u inkunabule ilustracije uvodile naknadno, najčešće rukom. Prvi koji je istovremeno otisnuo i tekst i bakrorez bio je Albrecht Pfister, tiskar iz Bamberga. Taj isti tiskar tiskao je i prvu knjigu na njemačkom jeziku, zbirku basana Ulricha Bonera pod naslovom *Edelstein*. Ta knjiga je bila namijenjena široj čitalačkoj publici čije su ilustracije imale opet onu poznatu funkciju komuniciranja s ljudima koji nisu bili vični pisanoj riječi.

⁸⁶ Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985., str. 302- 303.

⁸⁷ Katić, Tinka. Stara Knjiga: Bibliografska organizacija informacija, Hrvatsko knjižničarsko društvo, Zagreb 2002., str 15.

Slika br. 18: stranica iz *Edelsteina*⁸⁸

U prvim desetljećima pojave tiskarske djelatnosti izdavači uopće nisu vodili brigu o uvezivanju knjiga. Mnogi naručitelji su upravo i zahtijevali neuvezane primjerke kako bi ih dali uvezati po vlastitom ukusu. Tzv. *slijepi tisak* pomoću metalne ugravirane ploče prvi su počeli koristiti Nizozemci. Bio je to postupak kojim se odjednom mogao otisnuti cijeli ukras na kožnate korice i mnogo efikasniji od ranijeg pomoću žigova.

8.2. Tiskarstvo u Veneciji

Iako su se humanizam i renesansa kao kulturni pokret pojavili na širokom evropskom području, njihova je prava domovina Italija. Taj pokret je u Italiji ostavio duboke tragove na gotovo svim područjima, pa tako i na tiskarstvu. U povijesti ranog tiskarstva Italija je naspram drugih evropskih zemalja u mnogo

⁸⁸ Preuzeto s web stranice: https://en.wikipedia.org/wiki/Albrecht_Pfister

čemu prednjačila, naročito po ljepoti inkunabula (posebno ilustracija) i broju oficina otvorenih diljem Italije. Po nekim pretpostavkama, najstariji je talijanski tipografski proizvod fragment *Passione di Cristo* otisnut velikim polugotičkim slovima 1462. godine.

Najveće središte tiskarstva u Italiji bila je Venecija, a uveo ga je Johannes de Spyra 1469. godine tiskanjem Ciceronovih *Epistolae ad Familiares*. U toj istoj radionici nazvanom Vindelina, tiskat će se i prva knjiga na talijanskom jeziku i to Petrarkin *Il Canzoniere* 1470. godine.

Venecijansko je tiskarstvo u to vrijeme bilo orijentirano na literaturu pravne znanosti. To se očitovalo na vrijednosti ukupne literature, njezine količine i ugleda. Da je akademsko tržište bilo od velike važnosti pokazuju i brojni filozofski, znanstveni i medicinski tekstovi. Ipak, unatoč toj velikoj poplavi knjiga nakon 1470. godine, pisani tekst i dalje je bio usmjeren prema bogatim slojevima društva. Taj prvi val tiskarstva zapljusnuo je svećenstvo, sveučilišne i školske učitelje, pravnike, ministre i klerike.

Reakcije na tu iznenadnu dostupnost raznovrsnoj literaturi protezale su se od oduševljenja do potpunog odbacivanja. Standardizacija građe i do tada nevjerojatna količina jeftinih knjiga mogla je značiti veći broj čitatelja, širenje pismenosti, sigurniji put do Boga. Nažalost, mogla je značiti i prokletstvo. Knjige su postale prijetnja moralu. Prema mišljenjima tadašnje crkvene elite, polakomljeni tiskari izdavali su neprimjerene sadržaje poput poganske mitologije i lascivne rimske ljubavne poezije djelujući pogubno na tadašnju mladež. Prijevodi Svetog pisma na narodni jezik koji su pripremali nekvalificirani profiteri iskrivili su profani smisao latinskog jezika. U pokušaju

razrješavanja tih dvojbi tadašnji intelektualci nisu imali odvažnosti prikloniti se bilo kojoj strani.⁸⁹

Najpoznatiji i najugledniji tiskar u Veneciji bio je humanist Aldus Manutius. On je tadašnjoj Evropi podario najbolja izdanja klasičnih grčkih, latinskih i talijanskih djela. Među njegova najslavnija izdanja spadaju cjelokupna djela Aristotela i Erazmovo djelo *Adagia*. Upravo to Manutiusovo izdanje proslavilo je Erazma diljem Evrope. Nepoznato je koliko je točno primjeraka Aldus raspačao diljem Evrope, ali isključivo na temelju brojki smatralo ga se tadašnjim najvažnijim žarištem distribucije knjige. Aldus se nije oslanjao samo na usluge domaćih stručnjaka već je poznavao i brojne istaknute humaniste iz cijele Evrope. Ti su se učenjaci jednom dnevno sastajali u njegovoj kući raspravljajući o naslovima izabranim za tisak i koji će se rukopisi koristiti kao pouzdan izvor. Tako su renesansni humanisti odabirali za razliku od srednjovjekovnih učenjaka koji su sakupljali rukopise.

Pojavom tiska povećao se broj i privatnih knjižnica, a čitatelji su počeli shvaćati neprikladnost velikih formata knjige. Toj želji doskočio je Aldus Manutius 1501. objavljivanjem serije džepnih knjiga u oktavu (u polovici veličine od kvarta). Za tu džepnu ediciju iznad svega je bio važan eruditski, jasno tiskan tekst u kurzivu, a ne dragocjeno ukrašen predmet. Aldusov primjer postao je standard za stotinjak godina tiskanja u Evropi. U kasnijim stoljećima velika konkurencija izdavača dovela je do proizvodnje vrlo nekvalitetnih knjiga. Sredinom 16. st. čitatelj je mogao birati između osam milijuna tiskanih knjiga- više nego što su svi prepisivači proizveli na tlu Evrope otkada je Konstantin utemeljio svoj grad 330. godine nakon Krista.⁹⁰

⁸⁹ Lowry, Martin. Svijet Aldusa Manutiusa: poduzetništvo i učenjaštvo u renesansnoj Veneciji. Zagreb: Antibarbarus, 2004., str. 24- 25.

⁹⁰ Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb: Prometej, 2001., str. 150.

Iako je bio moćna individua, obdarena kako talentom, tako i vizijom, više od pola Aldusovog života ostaje nepoznanicom. Nažalost, zajedno s iščezavanjem rukopisa iščeznuo je i velik dio njegovog života. No, taj nejasni lik postaje je u jednom trenutku jedan od sinonima tiskarstva sudjelujući u razaranju srednjovjekovne tradicije postavši prvim novovjekovnim izdavačem.

9. Zaključak

Uvidjeli smo da je u ranim stadijima ljudske kulture veza jezika i mita vrlo tijesna da ih je nemoguće razdvojiti. I jezik i mit zasnovali su se u vrlo ranom iskustvu čovječanstva, a snaga riječi postaje čak i nadnaravnom silom. Tom davnom čovjeku svijet nije predstavljao nešto strano i daleko jer njegove su sile mogle čuti i razumjeti. Naime, magičnoj se riječi ništa nije moglo oduprijeti. To iskustvo jezika bilo je društvene naravi ali u uskoj vezi s prirodom. Što je čovjek više tonuo u predjele svoje kreirane civilizacije priroda je postajala sve neumoljivija. Pomalo su se zaboravljali obredi, potom formule da bi na koncu ta magična igra bila u potpunosti dokinuta. Magičnu funkciju riječi morala je nadomjestiti njezina semantička funkcija. Ipak, magija riječi ostala je utkana u religijskim obredima kao vječna čežnja za osjećanjem cjeline. Za razliku od mitskog i magijskog, religijski osjećaj otvorio je vrata individualnosti ali cilj je ostao isti- integracija u cjelinu razvojem individualne, društvene i moralne svijesti.

Dakle, naša kultura pismenosti začeta je pojavom glasovnog pisma na tlu antičke Grčke pri čemu moramo imati u vidu da prijašnje stanje usmenosti nikako ne znači primitivnost kako smo često skloni zaključivati. Stanje primarne usmenosti imalo je uljuđenu sposobnost stvaranja usmene književnosti i potrebno ga je razlikovati od društvenog položaja nepismenosti u društvima u

kojima se rabi pismo. Ritmički jezik usmenosti spajao je i didaktički i umjetnički vid čime je sadržaj bio vrijedan, veličanstven i ujedno opčinjavajući.

Materijalizacijom ljudske misli u obliku pisma došlo je do promjene poglavito u društvenom, ali i u tehnološkom smislu. Pojavljuju se prve knjižnice nastale kao komunikacijske agencije čiji je cilj sakupiti i sačuvati zabilježeno znanje za budućnost bez prostornog i vremenskog ograničenja usmene predaje. Unatoč cilju mogućnost korištenja znanja bila je poprilično ograničena. Pismeni su bili malobrojni i kao takvi pripadali su istinskoj društvenoj eliti. Kasnije razdoblje srednjeg vijeka obilježit će tehnološka odrednica prijelaza od papirusa na pergament te od svitka na kodeks. To je za knjižnice predstavljalo praktičnije i dugoročnije rješenje.

Izum tiska obilježilo je razdoblje humanizma i renesanse i to je zapravo bio kraj srednjeg i početak novog vijeka. Te obje sastavnice potakle su nezaustavljivu transformaciju društva kako u duhovnom tako i u tehnološkom smislu. I tada su središta za proizvodnju i raspačavanje knjige bili skriptoriji i u njihovim zidovima novootkrivene antičke knjige koje se sada čitaju i proučavaju. Što se knjižnica tiče, u renesansi je uočljiva nova pojava-kolekcionarstvo. Pod tim okriljem knjižnice su više služile kao svojevrsno trendovsko nadmetanje među bogatim moćnicima nego kao mjesto rada. Ipak, one su na neki magični način utjecale i na razvoj prvih javnih knjižnica postavši kroz donacije njihovom jezgrom i temeljem. Promjena koja se dogodila sredinom 15. stoljeća dramatično je povećala broj knjiga smanjivši broj radnih sati potrebnih za njezinu izradu. Bilo da se radilo o glomaznim svescima privezanim lancima ili malenim časoslovima, izrada knjige je do tada bila izrazito dugotrajan i mukotrpan posao. Izumom tiska zauvijek se promijenio čitateljev odnos prema knjizi kao predmetu. Te su knjige bile znatno jeftinije od onih rukopisnih, a kada bi se neki primjerak oštetio mogla se nabaviti identična zamjena. Sada su to više nisu bili simboli bogate intelektualne aristokracije već

bitna sredstva za učenje. Gutenberg je uspio izmisliti sve bitne postupke tiskanja koji su bili u upotrebi do dvadesetog stoljeća, a Aldusov pothvat je bio tako uspješan da su se njegova izdanja ubrzo mogla pronaći svuda po Evropi.

Sažetak

Ovaj je rad nastojao prikazati kako je pojava glasovnog pisma podijelila povijest čovječanstva na primarno usmene i pismene civilizacije. Pri tome je bilo potrebno naglasiti distinkciju između primarne usmenosti i nepismenosti. Ukratko, naslijeđe se kod primarno usmenih civilizacija prenosilo djelovanjem, a ne idejama i načelima. Za takve poduke ta su društva trebala osigurati pogodne izvedbene kontekste budući da je to bio jezik što su ga svi u nekoj mjeri dijelili. Pojavom glasovnog pisma došlo je do promjene kako u društvenom, tako i u tehnološkom smislu. U tom povijesnom trenutku pojavile su se i prve knjižnice u smislu komunikacijskih agencija s ciljem sakupljanja i čuvanja zabilježenog znanja. Kroz te povijesne mijene i knjiga je doživljavala svoje transformacije. Oblik knjige je u prvim osvitima pismenosti uvelike ovisio o materijalima dostupnim nekom podneblju. Za našu zapadnu civilizaciju veliku je ulogu odigrala transformacija knjige iz svitka u kodeks. Taj potonji oblik očuvat će se sve do današnjih dana kao medij koji je najmanje podložan propadanju. Još jednu veliku transformacijsku ulogu odradit će i izum tiska u prvoj polovici petnaestog stoljeća kada knjiga od simbola bogate intelektualne aristokracije postaje medij dostupan svima.

Ključne riječi: knjižnice Bliskog i Dalekog istoka, knjižnice antičke Grčke i Rima, epska svijest, simbol, primarna usmenost, glasovno pismo, knjiga, svitak, kodeks, knjižnice srednjeg vijeka i renesanse, tiskarska revolucija.

Literatura:

1. Bahat, Rakesh Kumar. History and the Development of Libraries in India. New Delhi (India): K. M. Rai Mittal for Mittal Publications, 1995. URL: <https://books.google.hr/books?id=Jbmdowzuv0QC&printsec=frontcover&hl=hr#v=onepage&q&f=false>
2. Barzun, Jacques. Od osvita do dekadencije: 500 godina zapadne kulture: od 1500. godine do danas. Zagreb: Masmedia, 2003.
3. Battles, Matthew. Library: An Unquiet History. London: Vintage U.K. Random House, 2004.
4. Budiša, Dražen. Počeci tiskarstva u evropskih naroda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1984.
5. Burford Rawlings, Gertrude: The Story of Books. New York: McClure, Philips and Co., 1901. URL: <https://archive.org/stream/storybooks01rawlgoog#page/n56/mode/2up>
6. Cassirer, Ernst. Ogled o čovjeku: uvod u filozofiju ljudske kulture. Zagreb: Naprijed, 1978.
7. Casson, Lionel. Libraries in the Ancient World. London: Yale Nota Bene Book, 2002.
8. Cushing Richardson, Ernest. The Medieval Library. Harper's Magazine. April 1905.; str. 778- 797. URL: <http://visualprime.com/Pub/Harpers-1905apr-00788>
9. Diringer, David. Povijest pisma. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1991.
10. Egipatska knjiga mrtvih. / s njemačkog i engleskog preveo, uvodnu studiju i komentare sačinio dr. Marko Višić. Sarajevo: Svjetlost, 1989.
11. Escarpit, Robert. Revolucija knjige. Zagreb: Prosvjeta, 1972.
12. Haveloc, Eric A. Muza uči pisati: razmišljanja o usmenosti i pismenosti od antike do danas. Zagreb: AGM , 2003.

13. Hessel, Alfred. Povijest knjižnica: pregled od njihovih početaka do današnjih dana. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1977.
14. Ivančević, Radovan. Likovni govor: uvod u svijet likovnih umjetnosti: udžbenik za I razred gimnazije. Zagreb: Profil, 1997.
15. Jung, Carl G <et al.> . Čovjek i njegovi simboli. Zagreb: Mladost; Ljubljana: Mladinska knjiga, 1974.
16. Jurić, Šime. Pregled povijesti knjižnica: s kratkim prikazom razvoja pisma i knjige. Zagreb: Kultura, 1956.
17. Katičić, Radoslav. Stara indijska književnost. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1973.
18. Katić, Tinka. Stara Knjiga: bibliografska organizacija informacija. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, Zagreb 2002.
19. Kulundžić, Zvonimir. Put do knjige. Zagreb: Epoha, 1959.
20. Kunzmann, Peter; Burkard, Franz- Peter; Wiedmann, Franz. Atlas filozofije: sa 115 oslikanih stranica u boji. Zagreb: Golden marketing, 2001.
21. Le Goff, Jacques. Civilizacija srednjovjekovnog Zapada. Zagreb: Golden marketing, 1998.
22. Lowry, Martin. Svijet Aldusa Mantiusa: poduzetništvo i učenjaštvo u renesansnoj Veneciji. Zagreb: Antibarbarus, 2004.
23. Machala, Dijana. Knjižničarske kompetencije: pogled na razvoj profesije. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2015.
24. Manguel, Alberto. Povijest čitanja. Zagreb: Prometej, 2001.
25. Mark, Joshua J. Asurbanipal. URL: <http://www.ancient.eu/Ashurbanipal/>; objavljeno 2. rujna 2009.
26. O kineskom pismu. URL: <http://www.tao-centar.hr/kineski-jezik/o-kineskom-pismu/>

27. Pelc, Milan. Pismo- knjga- slika: uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb: Golden marketing, 2002.
28. Platon. Država. Zagreb: Naklada Jurčić, 1997.
29. Radakrišnan, Sarvepali. Indijska filozofija: prva knjiga. Beograd: Nolit, 1964.
30. Radman, Zdravko. Simbol, stvarnost i stvaralaštvo: ogled o percepciji. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1988.
31. Radović, Sanja. Povijest joge. URL: <http://udahni.com/povijest-joge/>; objavljeno 26. travnja 2015.
32. Saussure, Ferdinand de. Tečaj opće lingvistike. Zagreb: ArTresor: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2000.
33. Solar, Milivoj. Edipovi braća i sinovi. Zagreb: Golden marketing- Tehnička knjiga, 2008.
34. Stipanov, Josip. Knjižnice i društvo. Zagreb: Školska knjiga, 2010.
35. Stipčević, Aleksandar. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985.
36. Stipčević, Aleksandar. Sudbina knjige. Lokve: Naklada Benja, 2000.
37. Tuđman- Vuković, Nina. Značenje u kognitivnoj lingvistici. // Suvremena lingvistika. 35, 67 (2009), str. 125- 150.
38. Vede- zagonetni spisi. URL: <https://atma.hr/vede-zagonetni-spisi/>
39. Višić, Marko. Književnost drevnog Bliskog istoka. Zagreb: Naprijed, 1993.